

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Türkiye’de Bölgesel Kalkınma: Yapısal Süreklilik, Sınırlı Hareketlilik ve Mekânsal Kilitlenme (1969–2025)

Regional Development in Türkiye: Structural Persistence, Limited Mobility, and Spatial Lock-in (1969–2025)

Tuna Batuhan

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Erzurum

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de bölgesel kalkınma dinamiklerini 1969–2025 dönemini kapsayan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) verileri üzerinden boylamsal bir analizle incelemektedir. Kalkınmayı statik bir sıralama sonucu olarak ele alan yaklaşımların ötesine geçerek bu çalışmada SEGE, iller arası yapısal sürekliliği, bölgesel hareketliliği ve mekânsal kilitlenme mekanizmalarını analiz etmeye imkân tanıyan zamansal bir analitik çerçeve olarak kavramsallaştırılmaktadır. Elde edilen bulgular, Türkiye’de bölgesel eşitsizliklerin geçici farklılıklardan ibaret olmadığını; aksine güçlü patika bağımlılığı, kümülatif nedensellik ve asimetrik hareketlilik yapıları aracılığıyla tarihsel olarak yeniden üretildiğini göstermektedir. Zaman içinde kalkınma paradigmlarında ve ölçüm çerçevelerinde önemli değişimler yaşanmasına rağmen il sıralamalarının dikkat çekici bir istikrar sergilemesi, sınırlı yakınsama ve belirgin bir hiyerarşik sürekliliğe işaret etmektedir. Analiz, istikrarlı bir çekirdek, yarı-geçirgen bir orta katman, durağan bir orta-alt bant ve yapısal olarak kilitlenmiş bir çevreden oluşan çok katmanlı bir mekânsal yapı ortaya koymaktadır. Bu katmanlar arasındaki hareketlilik son derece sınırlı olup alt bölgelerde “yapışkan zemin”, üst bölgelerde ise “cam tavan” etkilerine ilişkin güçlü bulgular sunulmaktadır. Bu sonuçlar, yakınsama temelli geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımlarını sorgulamakta ve mekân-kör politika çerçevelerinin sınırlılıklarını ortaya koymaktadır. Çalışma, Türkiye’de bölgesel eşitsizliklerin temel sorununun yalnızca gelişmişlik düzeyi farklarından değil, bölgeler arası hareketliliğin kısıtlı olmasından da kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, politika odağının büyüme maksimizasyonundan yapısal dönüşüm ve hareketlilik üretimine kaydırılması gerektiği vurgulanmakta; yer-duyarlı, kapasite odaklı ve dirençlilik temelli politika tasarımına işaret edilmektedir.

Anahtar sözcükler: Bölgesel eşitsizlik; bölgesel kalkınma; mekânsal kilitlenme; patika bağımlılığı; SEGE endeksi, sınırlı hareketlilik; yapısal süreklilik.

ABSTRACT

This study investigates regional development dynamics in Türkiye through a longitudinal analysis of the Socio-Economic Development Index (SEGE) covering the period 1969–2025. Moving beyond static interpretations of development as a ranking outcome, the study conceptualizes SEGE as a temporal analytical framework to examine structural persistence, regional mobility, and spatial lock-in mechanisms across provinces. The findings demonstrate that regional inequalities in Türkiye are not transient disparities but deeply embedded and historically reproduced through strong path dependence, cumulative causation, and asymmetric mobility structures. Despite substantial changes in development paradigms and measurement frameworks over time, provincial rankings exhibit remarkable stability, indicating limited convergence and pronounced hierarchical persistence. The analysis reveals a multi-layered spatial structure characterized by a stable core, a semi-permeable intermediate tier, a stagnant middle-lower band, and a structurally locked-in periphery. Mobility across these layers remains highly constrained, with clear evidence of “sticky floor” effects at the lower end and “glass ceiling” dynamics at the upper end of the hierarchy. These results challenge conventional convergence-based approaches to regional development and highlight the limitations of place-neutral policy frameworks. The study argues that the central issue of regional inequality in Türkiye lies not only in disparities in development levels but also in restricted inter-regional mobility. Accordingly, it calls for a shift in policy focus from growth maximization to structural transformation and mobility enhancement, emphasizing place-based, capacity-driven, and resilience-oriented policy design.

Keywords: Regional inequality; regional development; spatial lock-in; path dependence; SEGE index; limited mobility; structural persistence.

Geliş tarihi: 03.02.2026 Kabul tarihi: 08.06.2026

Online yayımlanma tarihi: 23.06.2026

İletişim: Tuna Batuhan

e-posta: tunabatuhan@gmail.com

I. Giriş

Türkiye’de bölgesel kalkınma, iktisadi faaliyetlerin mekânsal dağılımını konu edinen teknik bir planlama alanının ötesinde; kamu kaynaklarının tahsisi, sosyal eşitliğin mekânsal örgütlenişi ve devletin yönetim kapasitesinin ülke sathında nasıl kurulduğuna ilişkin temel bir kamu politikası sorunsalını ifade etmektedir. Bölgesel eşitsizliklerin kalıcılığı, bir yandan büyümenin belirli merkezlerde yoğunlaşmasını hızlandıran piyasa dinamiklerini, diğer yandan bu yoğunlaşmayı dengelemeyi amaçlayan kamusal müdahalelerin sınırlarını eşzamanlı olarak görünür kılmaktadır. Bu nedenle bölgesel kalkınma problemi, yalnızca büyüme düzeyleri arasındaki farklara değil, bu farkların hangi mekânsal ilişkiler içinde üretildiğine ve hangi koşullarda kalıcı kapasiteye dönüştürülebildiğine odaklanarak ele alınmalıdır (Pike vd., 2006; Barca, 2009; OECD, 2022).

Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları (SEGE), politika ve strateji üretim süreçlerine analitik girdi sağlamak amacıyla Türkiye’deki bölgelerin, illerin ve ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini çok boyutlu göstergeler üzerinden ölçen ve karşılaştıran çalışmalardır. Bu çalışmalar, farklı mekânsal birimlerin göreceli konumlarını istatistiksel yöntemlerle analiz ederek gelişmişlik hiyerarşisini ortaya koymaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2025). SEGE’nin ortaya çıkışı, planlı kalkınma döneminin kurumsal ihtiyaçlarıyla doğrudan ilişkilidir. Nitekim 1969 tarihli ilk çalışma, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda vurgulanan “yurt içinde dengeli kalkınma” hedefi doğrultusunda, iller arası gelişmişlik farklarını ölçmek ve kamu yatırımlarının yönlendirilmesine bilgi sağlamak amacıyla geliştirilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1969). Bu yönüyle SEGE, yalnızca betimleyici bir sıralama aracı değil, aynı zamanda kamu politikası süreçlerine yön veren erken dönem bir ölçme-izleme mekanizmasıdır.

Son yirmi yılda yer temelli (*place-based*) politika yaklaşımının yükselişi, bölgesel farklılıkların tek tip ve mekân-kör araçlarla yönetilemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu yaklaşımda mekânsal bağlanırlık, bir bölgenin diğer bölgelerle ulaşım, ticaret, bilgi akışı ve kurumsal etkileşim ağları üzerinden kurduğu bağlantıların yoğunluğu ve niteliğini ifade etmekte; bu bağlantılar, bölgenin ekonomik fırsatlara erişimini ve kalkınma kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla yerel özgünlükler, kurumsal kapasite ve mekânsal bağlanırlık birlikte değerlendirildiğinde, farklı bölgeler için farklılaştırılmış politika bileşimlerinin gerekliliği daha açık hâle gelmektedir (Barca, 2009; Barca vd., 2012; Rodríguez-Pose, 2021). Bununla birlikte, bu tür politikaların etkinliği de bölgeler arası başlangıç koşulları, tarihsel birikimler ve kurumsal yerleşiklikler tarafından sınırlandırılmaktadır. Bu durum, bölgesel kalkınmanın yalnızca politika tasarımıyla değil, uzun dönemli mekânsal yörüngeler ve hareketlilik dinamikleri ile birlikte ele alınması gerektiğine işaret etmektedir (Martin ve Sunley, 2006; Fingleton vd., 2012).

Türkiye deneyimini ayırt edici kılan temel olgu, planlı kalkınma döneminden itibaren uygulanan teşvik sistemleri, büyük ölçekli bölgesel projeler ve kurumsal müdahalelere rağmen, iller arası gelişmişlik hiyerarşisinin uzun dönemde yüksek bir süreklilik sergilemesidir. Gerek il gerekse bölge ölçeğinde yapılan ampirik çalışmalar, bölgeler arası farkların zaman içinde kapanmak yerine büyük ölçüde korunduğunu göstermektedir (Gezici ve Hewings, 2004; Karaca, 2004; Filiztekin, 2008; Kırdar ve Saracoğlu, 2012). Bu bulgular, neoklasik iktisadın öngördüğü yakınsama varsayımını—yani daha az gelişmiş bölgelerin zaman içinde daha hızlı büyüyerek gelişmiş bölgelerle aralarındaki farkı kapatacağı beklentisini—Türkiye bağlamında sorgulanabilir hâle getirmektedir.

Buna karşılık politik iktisat ve ekonomik coğrafya literatürü, bölgesel eşitsizlikleri geçici sapmalar olarak değil; “kümülatif nedensellik”, “yığılma ekonomileri” ve “patika bağımlılığı” yoluyla yeniden üretilen yapısal süreçler olarak ele almaktadır (Myrdal, 1957; Krugman, 1991; Martin ve Sunley, 2006). Kümülatif nedensellik, gelişmiş bölgelerde ortaya çıkan ekonomik avantajların zaman içinde kendini besleyerek büyümesi ve bu sürecin bölgeler arası farkları derinleştirilmesi anlamına gelmektedir. Yığılma ekonomileri ise firmaların, işgücünün ve bilginin belirli mekânlarda yoğunlaşmasının maliyet avantajları ve verimlilik artışları üretmesiyle açıklanır. Patika bağımlılığı ise geçmişte oluşan üretim yapıları, kurumsal düzenlemeler ve mekânsal avantajların zaman içinde kendini yeniden üretmesi ve alternatif gelişim rotalarının ortaya çıkmasını zorlaştırması anlamına gelmektedir (David, 1985; Arthur, 1994). Türkiye üzerine tarihsel analizler de, Osmanlı döneminden itibaren şekillenen merkez-çevre ilişkilerinin Cumhuriyet dönemi sanayileşme ve planlama politikalarına rağmen büyük ölçüde korunduğunu göstermektedir (Tekeli, 2008; Altuğ, 2007; Aşık vd., 2023).

Bu makale, Türkiye’de bölgesel eşitsizliklerin neden kapanmadığı sorusunu dışlamamakla birlikte, analitik odağını bu eşitsizliklerin hangi tarihsel eşiklerde kalıcılaştığı sorusuna kaydırmaktadır. Bu tercih, çalışmanın temel iddiasıyla uyumludur: Türkiye’de iller arası gelişmişlik hiyerarşisi, konjonktürel dalgalanmalara duyarlı akışkan bir yapıdan ziyade, özellikle 1980–1985 döneminde yeniden şekillenen ve sonrasında yüksek derecede katılaşan bir mekânsal düzen içinde yeniden üretilmektedir.

Bu mekânsal düzen, alt gelişmişlik bantlarında yukarı yönlü hareketliliği sınırlayan bir “yapışkan zemin” ve üst bantlarda aşağıdan girişleri zorlaştıran bir “cam tavan” etkisinin eşzamanlı olarak işlemesiyle karakterize edilmektedir. Bu kavramlar, literatürde çoğunlukla bireysel emek piyasası eşitsizliklerini açıklamak için kullanılsa da (Cotter vd., 2001; Booth vd., 2003), bu çalışmada bölgesel ölçekte, mekânsal hiyerarşi bağlamında yeniden yorumlanmaktadır.

Bu iddiayı değerlendirmek üzere çalışma, SEGE raporlarını yalnızca dönemsel sıralamalar olarak değil, boylamsal bir veri seti olarak ele almaktadır. Boylamsal değerlendirme, illerin farklı yıllardaki göreceli konumlarının karşılaştırılması yoluyla uzun dönemli gelişim yörüngelerinin, hareketlilik olasılıklarının ve hiyerarşik süreklilik düzeyinin analiz edilmesini ifade etmektedir. 1969–2025 döneminde yayımlanan on SEGE raporunun birlikte değerlendirilmesi, hem bölgesel hiyerarşinin uzun dönemli seyrini hem de kalkınmanın nasıl tanımlandığına ilişkin paradigmatik dönüşümleri eşzamanlı olarak analiz etmeye imkân tanımaktadır. Sanayi ve altyapı odaklı dar bir ölçüm anlayışından beşerî sermaye, yaşam kalitesi, yenilikçilik ve son dönemde dirençlilik eksenine uzanan bu evrim, uluslararası literatürdeki ölçüm tartışmalarıyla da uyumludur (Sen, 2014; Stiglitz vd., 2009; Filiztekin, 2018; OECD, 2022).

Bu çerçevede makale üç temel soru etrafında yapılandırılmıştır:

- (i) İller arası gelişmişlik hiyerarşisi zaman içinde ne ölçüde yapısal süreklilik sergilemektedir?
- (ii) Bu yapı bölgeler arasında homojen mi, yoksa farklı hareketlilik örüntüleri mi üretmektedir?
- (iii) İller ve bölgeler uzun dönemli kalkınma yörüngeleri açısından hangi tipolojik kümelerde toplanmaktadır ve bu kümeler arası geçişler ne ölçüde mümkündür?

Bu sorular, bölgesel eşitsizliği yalnızca seviye farkları üzerinden değil, zaman içinde oluşan gelişim yörüngeleri (illerin uzun dönemli sıralama hareketleri), kulüp tipi yakınsama yapıları (benzer başlangıç koşullarına sahip bölgelerin benzer gelişmişlik kümelerinde kalıcılığı) ve hareketlilik dinamikleri (illerin bu kümeler arasında geçiş yapabilme olasılıkları) üzerinden ele alan yaklaşımlarla örtüşmektedir (Quah, 1996; Durlauf ve Johnson, 1995; Pike vd., 2006).

Makalenin beklenen katkısı üç düzlemde özetlenebilir. İlk katkısı, SEGE verilerini uzun dönemli bir izleme dizisi olarak ele alarak Türkiye’de bölgesel eşitsizliğin yapısal katılığını ve tarihsel eşiklerini bütünsel bir analitik çerçeve içinde görünür kılmaktadır. İkinci katkısı, ulusal ölçekte tek tip bir kalkınma dinamiği varsayımını sorgulayarak farklı bölgelerde farklı hareketlilik örüntülerinin eşzamanlı varlığını ampirik olarak ortaya koymaktır. Üçüncü katkısı ise yapışkan zemin ve cam tavan kavramlarını bölgesel ölçekte operasyonelleştirerek, mekân-kör politika yaklaşımlarının sınırlılıklarını analitik olarak temellendirmektedir.

2. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Anlayışının ve SEGE Yaklaşımının Tarihsel Gelişimi

Bölgesel kalkınma, iktisadi faaliyetlerin mekânsal dağılımını inceleyen teknik bir analiz alanının ötesinde; sosyal eşitlik, kamu kaynaklarının dağılımı ve mekânsal adalet gibi normatif boyut-

ları da içeren bütüncül bir kamu politikası alanını ifade eder (Barca, 2009). Türkiye gibi coğrafi olarak geniş ve tarihsel olarak merkez-çevre ayrışmalarının belirgin olduğu ülkelerde bölgesel kalkınma politikaları, yalnızca ekonomik verimlilik açısından değil, devletin bütünleştirici kapasitesi ve yönetsel etkinliği bakımından da stratejik bir işleve sahiptir. Bu nedenle bölgesel kalkınmayı ‘teknik planlama’ başlığı altında daraltmak yerine, devletin mekânla kurduğu ilişkinin ve kamusal müdahale araçlarının tarihsel seyri içinde ele almak daha açıklayıcıdır.

Bu tarihsel seyir aynı zamanda kalkınma anlayışının ve bu anlayışı görünür kılan ölçme-izleme araçlarının dönüşümüdür. Türkiye’de göstergelerde ve endeks tasarımlarında gözlenen değişim, yalnızca istatistiksel bir revizyon süreci olarak değil; kalkınmanın ne olduğuna, nasıl tanımlandığına ve hangi toplumsal hedeflerle ilişkilendirildiğine dair daha kapsamlı bir dönüşümün kurumsal yansıması olarak değerlendirilmelidir. Ölçme-izleme tercihleri, dönemsel politika önceliklerinin hangi boyutlar üzerinden sayısallaştırıldığını ve kamu müdahalesinin hangi alanlarda gerekçelendirildiğini açık biçimde ortaya koyar. Bu açıdan SEGE, yalnızca illeri sıralayan bir araç değil; kalkınmanın hangi içerikle tanımlandığını, hangi göstergelerle izlendiğini ve bu ölçümün kamu politikası süreçleriyle nasıl ilişkilendirildiğini zaman içinde izlemeye imkân veren bir izleme dizisi olarak ele alınmalıdır.

Cumhuriyet’in erken dönemlerinden 1970’lere uzanan süreçte kalkınma, ağırlıklı olarak sanayileşme, fiziki altyapı yatırımları ve üretim kapasitesinin artırılması üzerinden tanımlanmış; bölgesel farklılıklar çoğu zaman geçici ve zamanla ortadan kalkacağı varsayılan sapmalar olarak değerlendirilmiştir (Akkuş, 2022). Ancak 1950’lerden itibaren hızlanan iç göç, sanayi faaliyetlerinin belirli merkezlerde yoğunlaşması ve kırsal-kent ayrışmasının derinleşmesi, bölgesel eşitsizlikleri siyasal gündemin kalıcı unsurlarından biri hâline getirmiştir. Bu dönüşümle birlikte bölgesel farklar, kendiliğinden kapanacak sapmalar olmaktan çıkarak kamusal müdahale gerektiren yapısal bir sorun alanı olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu sürecin kurumsal karşılığı, 1960’ta DPT’nin kurulmasıyla belirginleşmiş; “kalkınmada öncelikli yöreler yaklaşımı”, Organize Sanayi Bölgeleri ve büyük ölçekli kamu yatırımları gibi araçlarla merkezi planlama mantığı güç kazanmıştır (İldırar, 2004; Akpınar, 2017).

Bu dönemde temel mesele yalnızca kaynak tahsisi değil, aynı zamanda kalkınmanın hangi boyutlarıyla tanımlanacağı ve nasıl izleneceğidir. SEGE bu bağlamda başlangıçta iller arası farkları görünür kılmayı amaçlayan betimleyici bir araç olarak ortaya çıkmış; zaman içinde kalkınma anlayışındaki değişimleri, kamu müdahalesi önceliklerini ve ölçme-izleme kapasitesinin gelişimini yansıtan daha kapsamlı bir değerlendirme çerçevesine dönüşmüştür.

Bu çalışma, 1969–2025 yılları arasında yayımlanan on SEGE raporunu, basit bir sıralama sistemi olarak değil; kalkınmanın nasıl tanımlandığını, hangi göstergelerle ölçüldüğünü ve bu öl-

Tablo 1. SEGE raporlarının karşılaştırmalı özeti ve dönemsel özellikleri (1969–2025)

Dönem	Yıl	Kurum	İl sayısı	Değişken sayısı	Yöntem	Temel odak ve ayırt edici dönüşüm
Arayış	1969	DPT	67	22	Endeksleme/ Faktör Analizi	Geri kalmış bölgelerin tespiti; kamu yatırımlarını yönlendirecek ilk bütüncül sosyo-ekonomik endeks yapısı.
	1972	DPT	67	22	Endeksleme/ Faktör Analizi	‘Gelişme hızı’ vurgusu; yakınsama ve ıraksama eğilimlerinin izlenmesine kapı açan dinamik bakış.
Standardizasyon	1980	DPT	67	56	TBA	İstatistiksel standardizasyon; sanayi ve altyapı merkezli kalkınma anlayışının ölçüm setinde güçlenmesi.
	1985	DPT	67	52	TBA	İlçe ölçeğine iniş; il içi eşitsizliklerin görünürleşmesi, sanayileşme göstergelerinde mekânsal derinleşme.
	1991	DPT	73	52	TBA	Sosyal göstergelerin güçlenmesi; tüketim kapasitesi ve yaşam koşullarının ölçüm çerçevesine daha fazla girmesi.
	1998	DPT	76	58	TBA	Dışa açıklık; dış ticaret, finansal derinleşme ve çevresel göstergelerin ölçüm setine eklenmesi.
	2003	DPT	81	58	TBA	AB uyumu ve sürdürülebilirlik; İBBS sınıflamasıyla yönetim/kurumsal kapasite vurgusu.
Rekabet ve Politika	2013	KB	81	61	GTBA	Uç değer duyarlılığının yönetimi; inovasyon ve yaşam kalitesi; teşvik sistemiyle doğrudan ilişkilendirme.
	2019	STB	81	52	GTBA	Sadeleşme; metodolojik istikrar ve zamanlararası karşılaştırılabilirliğin güçlenmesi.
Dirençlilik	2025	STB	81	52	GTBA	Afet/çoklu şoklar bağlamında dirençlilik; dijital ve yeşil dönüşümün ölçüm setine eklenmesi.

Kaynak: SEGE raporları (1969–2025) dikkate alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

çümün hangi kamusal amaçlarla ilişkilendirildiğini ortaya koyan tarihsel bir izleme dizisi olarak ele almaktadır. Tablo 1’de raporların dönemsel ve teknik özellikleri birlikte sunulmakta; “arayış”, “standardizasyon”, “rekabet ve politika” ve “dirençlilik” dönemleri üzerinden kalkınma tanımındaki dönüşüm izlenmektedir. Bu çerçeve, izleyen ampirik bulgularda gözlenen yapısal katılık ve hareketlilik örüntülerinin yalnızca performans farklılıklarıyla değil, ölçme-izleme tercihleriyle birlikte şekillendiğini göstermektedir.

SEGE’nin ilk uygulamaları, planlı kalkınma döneminin “geri kalmış bölgeler” sorunsalına yanıt arayışının ürünüdür. 1969 tarihli ilk rapor, kalkınmayı yalnız kişi başına gelir üzerinden değil, sosyal yapının dönüşümüyle birlikte ele alan görece bütüncül bir yaklaşım sunar. Ancak ağırlıklandırmanın büyük ölçüde uzman yargısına dayanması, bu dönemi yöntemsel bir arayış evresi olarak değerlendirmeyi mümkün kılar (DPT, 1969). 1972 revizyonu ise gelişmişliği statik bir seviye olmanın ötesine taşıyarak “gelişme hızı” boyutunu öne çıkarmış ve zaman içindeki değişimleri izlemeye imkân tanımıştır (DPT, 1972).

1980’li yıllarla birlikte Türkiye’de kalkınma yaklaşımı, piyasa mekanizmalarının güçlenmesi, dışa açıklık ve rekabetçilik eklenişinde yeniden şekillenmiş; bu dönüşüm hem değerlendir-

me çerçevesini hem de ölçme-izleme anlayışını etkilemiştir (Yılmaz ve İncekaş, 2018). Kamu müdahalesinin daha seçici hâle gelmesi, kaynak tahsisinde daha karşılaştırılabilir ve daha nesnel ölçütlere duyulan ihtiyacı artırmış; bu ihtiyaç SEGE’de istatistiksel temelli standardizasyon eğilimini güçlendirmiştir. 1980 raporuyla Temel Bileşenler Analizi’ne (TBA) geçilmesi, ağırlıkların veri setinin iç varyansına dayanması nedeniyle ölçümü uzman yargısından görece bağımsızlaştırmış ve tutarlılığı artırmıştır (DPT, 1980). Aynı dönemde sanayi altyapısı, üretim kapasitesi ve ticari hacim gibi çıktı odaklı göstergelerin ağırlığının artması, kalkınmanın dar anlamda ekonomik performansla daha güçlü ilişkilendirildiğine işaret eder. 1985’te ilçe ölçeğine inen analiz, il içi eşitsizlikleri daha görünür kılmış (DPT, 1985); 1991 ve 1998 raporlarında sosyal göstergelerin güçlenmesi, tüketim kapasitesi ve yaşam koşullarına ilişkin değişkenlerin daha fazla yer alması ve dışa açıklıkla uyumlu yeni göstergelerin eklenmesi, ölçüm setinin kademeli olarak genişlediğini göstermiştir (DPT, 1991; 1998). 2003 raporunda Avrupa Birliği uyumu, sürdürülebilirlik ve kurumsal kapasite unsurlarının daha sistematik biçimde ölçüm setine girmesi ise 2000’li yıllarla birlikte belirginleşen ‘yaşam kalitesi ve uzun vadeli refah’ odaklı genişlemenin kurumsal bir eşiği olarak öne çıkar (DPT, 2003). Böylece kalkınma göstergeleri, sanayi ve altyapı merkezli dar bir çerçeveden eğitim, sağlık, demografi, istihdamın

niteliği ve kamusal hizmetlere erişim gibi çok boyutlu bir ölçüm mantığına doğru evrilmeye başlamıştır.

2010 sonrası dönemde SEGE'nin rolü, akademik bir sınıflandırmanın ötesine geçerek analiz-politika-kaynak tahsis bağını kuran daha bağlayıcı bir kamu politikası aracına dönüşmüştür. SEGE-2011, Bölgesel Teşvik Sistemi'nin analitik temelini oluşturarak ölçüm sonuçlarını doğrudan teşvik tasarımına eklemiş; böylece ölçme-izleme çıktıları karar süreçlerinde daha görünür ve etkili hâle gelmiştir. Bu dönemde uç değerlerin etkisini azaltmayı amaçlayan Güçlü Temel Bileşenler Analizi'ne (GTBA) geçiş, ölçüm güvenilirliğini artıran metodolojik bir güncelleme olarak değerlendirilebilir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). 2017 raporunda gösterge setinin sadeleştirilmesi ise metodolojik istikrarı ve zamanlararası karşılaştırılabilirliği güçlendirmiş; SEGE'nin politika kullanımına uygun standardını pekiştirmiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Bununla birlikte, bu tür resmi raporlar belirli politika öncelikleri çerçevesinde üretildiğinden, içeriklerinin eleştirel bir perspektifle değerlendirilmesi gerekmektedir.

2025 tarihli rapor, kalkınma tanımına 'dirençlilik' boyutunu ekleyerek belirgin bir kavramsal genişleme getirmektedir. COVID-19 pandemisi ve Kahramanmaraş depremleri gibi şoklar, gelişmişliğin yalnız refah düzeyiyle değil, şoklara karşı dayanma ve toparlanma kapasitesiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini görünür kılmıştır. Dijital ve yeşil dönüşüm perspektifinin ölçüm setine girmesi, endeksin sürdürülebilirlik gündemiyle uyumunu artırırken; gelişmişliğin yalnız mevcut düzey üzerinden değil, geleceğe dönük dönüşüm kapasitesi üzerinden de izlenmesini güçlendirmiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2025).

SEGE'nin zaman içindeki bu evrimi, Türkiye'de kalkınma anlayışının genişlemesinin en somut kurumsal yansımalarından biridir. Erken dönem çalışmalar daha sınırlı ve ağırlıklı olarak ekonomik göstergelerden oluşan bir çerçeveye dayanırken, izleyen raporlar sosyal ve beşerî boyutları giderek daha fazla içeren, göstergeler arası dengeli gözetken bir yapıya kavuşmuştur. Bu değişim, SEGE'yi yalnızca illeri sıralayan bir endeks olmaktan çıkarak kalkınmanın hangi boyutlar üzerinden tanımlandığını ve kamusal önceliklerin nasıl yeniden çerçevelendiğini gösteren bir ölçme-izleme dizisine dönüştürmüştür. Bununla birlikte, gösterge setlerinin, ağırlıklandırma şemalarının ve hesaplama tekniklerinin değişmesi dönemler arası karşılaştırılabilirlik açısından önemli metodolojik sonuçlar doğurmuştur: SEGE serilerinin mutlak değerler üzerinden doğrudan karşılaştırılması güçleşmiş; buna karşılık boyutsal analizlerde endeks değerlerinin mutlak karşılaştırmasından ziyade illerin göreceli sıralama konumları ve bu konumların zaman içindeki değişimi üzerinden ilerlemek analitik olarak daha anlamlı hâle gelmiştir (Filiztekin, 2018). Ölçme yaklaşımı değişse dahi, illerin hiyerarşik konumlarının ne ölçüde korunduğu ya da hangi dönemlerde kırılmalar yaşandığı, kalkınma önceliklerindeki değişimin pratik sonuçlarını izlemek açısından güçlü bir gözlem alanı sunmaktadır.

Bu noktada, neoklasik yakınsama varsayımının Türkiye bağlamında sistematik biçimde ihlal edildiğini gösteren ampirik literatür, SEGE'nin dönüşümüyle birlikte okunduğunda iki açıdan önem kazanmaktadır. Birincisi, farklı dönemlerde farklı ölçüm setleri ve yöntemler kullanılmış olmasına rağmen iller arası farkların kapanmaması, kalkınmanın tek bir dengeye yönelen doğrusal bir süreç olmaktan ziyade daha kalıcı örüntüler üretebildiğine işaret etmektedir (Karaca, 2004; Gezici ve Hewings, 2004; Filiztekin, 2008; Kırdar ve Saracoğlu, 2012). İkincisi, ölçüm setinin zaman içinde yaşam koşulları ve beşerî boyutları daha fazla içermesi, eşitsizliklerin yalnız gelir ve üretim düzeyinde değil, fırsat yapıları ve kamusal hizmetlere erişim gibi çok boyutlu bir zeminde görünür kılınmasını sağlamıştır. Dolayısıyla SEGE, bu çalışmada yalnızca nicel bir veri kaynağı değil; kalkınma anlayışındaki dönüşümü ve bu dönüşümün mekânsal yansımalarını birlikte izlemeye imkân veren kurumsal bir iz olarak ele alınmaktadır.

Sonuç olarak 1969–2025 dönemi SEGE külliyatı, Türkiye'de bölgesel kalkınmanın hem nasıl ölçüldüğüne hem de nasıl kavramsallaştırıldığına ilişkin üç yönlü bir dönüşümü ortaya koymaktadır. Bir yandan uzman yargısına daha açık endeksleme tekniklerinden TBA'ya ve ardından uç değerlere daha dayanıklı GTBA'ya uzanan hat, ölçme-izleme kapasitesinin ve standardizasyonun güçlendiğini göstermektedir. Diğer yandan kalkınmanın tanımı sanayi ve altyapı merkezli dar bir çerçeveden; beşerî sermaye, yenilikçilik, kurumsal kapasite, sürdürülebilirlik ve afetlere dirençliliği içeren çok boyutlu bir yaklaşıma doğru genişlemiştir. Son olarak SEGE, betimleyici bir durum tespit aracından çıkarak teşvik politikaları ve kamu yatırımlarıyla ilişkilenen, dolayısıyla karar süreçlerini daha doğrudan etkileyen bir değerlendirme çerçevesine dönüşmüştür. Bu dönüşüm, izleyen ampirik analizlerde gözlenen süreklilik ve hareketlilik örüntülerinin yalnızca 'performans farkları' olarak değil; uzun dönemli kalkınma öncelikleri ve ölçme-izleme tercihlerinin birlikte oluşturduğu bağlam içinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

3. Kuramsal Çerçeve

Bölgesel gelişmişlik farkları, iktisat ve kamu politikası literatüründe tek bir teorik açıklamaya indirgenemeyecek ölçüde karmaşık, tarihsel olarak katmanlı ve mekânsal olarak özgül bir sorunsal alanı temsil etmektedir. Son kırk yılda baskınlaşan yaklaşım, bölgesel eşitsizliklerin yalnızca piyasa aksaklıklarının bir sonucu olmadığını; tarihsel süreçler, kurumsal yapılanmalar ve mekânsal yığılma dinamikleri tarafından birlikte üretildiğini vurgulamaktadır. Mekânsal yığılma dinamikleri, ekonomik faaliyetlerin, işgücünün ve bilginin belirli merkezlerde yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan karşılıklı güçlenme süreçlerini ifade etmekte; bu yoğunlaşma zamanla bölgeler arası farkları derinleştirebilmektedir (Pike vd., 2006). Bu bakış, bölgesel kalkınmayı statik bir denge probleminden ziyade, zaman içinde biriken ve kendini yeniden üreten yapısal süreçlerin ürünü olarak ele alır. Bu çalışma da Türkiye'de iller arası sosyo-ekonomik farkların

neden uzun dönemde kapanmadığını açıklamayı amaçlamakta; bu bağlamda klasik büyüme yaklaşımlarını dışlamadan, ancak analitik ağırlığı evrimsel ekonomik coğrafya perspektifine dayanan bütünlük bir kuramsal çerçeveye yaslanmaktadır.

Bu çerçevede bölgesel kalkınma; bölgeler arası eşitsizlikleri azaltmayı, yerel potansiyeli harekete geçirmeyi ve refahın daha dengeli dağılımını hedefleyen kapsamlı politika yaklaşımlarını ifade eder (DPT, 2003; OECD, 2022; Sevinç, 2011). Ancak bu hedeflere ulaşmak yalnızca fiziksel altyapı ve sermaye birikimiyle sınırlı değildir; beşerî sermayenin geliştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılması, kamusal hizmetlere erişimin iyileştirilmesi ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi gibi çok boyutlu müdahaleleri gerektirir (Kaya, 2009). Nijkamp ve Abreu'nun "refahın coğrafyası" yaklaşımı, kalkınmayı yalnız ekonomik üretim düzeyiyle değil, bireylerin yaşadığı mekânlarda erişebildiği fırsatlar, yaşam koşulları ve kurumsal destek yapılarıyla birlikte ele alan daha geniş bir çerçeve sunmaktadır (Toprak, 2016). Dolayısıyla bölgesel gelişmişlik, üretim miktarından çok, yaşam olanaklarının mekânsal dağılımını merkeze alan bütünlük bir olgu olarak değerlendirilmelidir.

Bu bütünlük yaklaşım, kalkınmanın yalnız ekonomik büyüme üzerinden tanımlanamayacağını; sosyal, kurumsal ve beşerî boyutları içeren çok katmanlı bir süreç olduğunu vurgulayan çağdaş kavramsallaştırmaya karşılık gelmektedir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde etkili olan modernleşme teorileri kalkınmayı sanayileşme ve gelir artışı üzerinden tanımlarken (Rostow, 1959), Sen'in "yapabilirlikler" yaklaşımı, kalkınmayı bireylerin değer verdikleri yaşamları sürdürebilme kapasitesi üzerinden yeniden tanımlamıştır (Sen, 1999). Stiglitz ve diğerleri (2009) de çağdaş ölçüm yaklaşımlarının üretim düzeyinden ziyade yaşam koşullarına odaklanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, kalkınmayı sonuçtan ziyade fırsat yapıları ve özgürlükler üzerinden değerlendirmekte; böylece bölgesel eşitsizliklerin yalnız ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve kurumsal bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır.

Bölgesel eşitsizliklerin kalıcılığı, neoklasik yakınsama varsayımının neden sınırlı işlediği tartışmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Neoklasik teori sermaye ve işgücünün serbest dolaşımıyla bölgeler arası farkların zamanla azalacağını öngörse de, Türkiye ve karşılaştırmalı ampirik literatür bu varsayımın sistematik biçimde ihlal edildiğini göstermektedir (Karaca, 2004; Gezici ve Hewings, 2004; Filiztekin, 2008; Kırdar ve Saracoğlu, 2012). Türkiye üzerine yapılan çalışmalar, gerek il gerekse bölge ölçeğinde gelişmişlik farklarının zaman içinde kapanmak yerine büyük ölçüde korunduğunu ortaya koymakta; bu bulgular mekânsal olarak yerleşmiş üretim yapıları, sanayi bileşimi, kurumsal yoğunlaşma ve tarihsel avantajların uzun dönemde yeniden üretilmesine işaret etmektedir (Tekeli, 2008; Filiztekin, 2018). Bu nedenle bölgesel kalkınmayı tekil bir denge süreci olarak okumak yerine, çoklu ve hiyerarşik mekânsal yörüngeler çerçevesinde ele almak gerekmektedir (Pike vd., 2006; Tekeli, 2008).

Mekânsal iktisat literatürü, piyasa güçlerinin çoğu durumda dengeleyici değil, kutuplaştırıcı sonuçlar üretebildiğini ortaya koymuştur. Myrdal'ın (1957) kümülatif nedensellik yaklaşımı, gelişmiş bölgelerde ortaya çıkan avantajların zaman içinde kendini besleyerek büyümesini ve çevre bölgelerden kaynak çekmesini ifade ederken; Hirschman (1958) yayılma ve emici etkiler arasındaki asimetriye dikkat çekmektedir. Bu çerçevede bölgesel eşitsizlik, geçici bir sapma değil, kendi kendini güçlendiren bir süreç olarak kavramsallaştırılmaktadır.

"Yeni ekonomik coğrafya" yaklaşımı, bu süreci artan getiriler ve yığılma ekonomileri üzerinden açıklamaktadır. Yığılma ekonomileri, firmaların ve işgücünün aynı mekânda yoğunlaşmasının maliyet avantajları ve verimlilik artışları üretmesini ifade ederken; bu süreç zamanla belirli bölgelerin yapısal üstünlük kazanmasına yol açmaktadır (Krugman, 1991). Bu durum, bazı bölgelerin sürekli güçlenmesine, bazılarının ise göreceli olarak geride kalmasına neden olmaktadır.

Bu kutuplaştırıcı dinamiklerin zaman içinde neden kalıcılaştığını açıklayan temel mekanizmalardan biri patika bağımlılığıdır. Patika bağımlılığı, geçmişte oluşan üretim yapılarının, kurumsal düzenlemelerin ve mekânsal avantajların zaman içinde kendini yeniden üretmesi ve alternatif gelişim yollarını sınırlaması anlamına gelmektedir (David, 1985; Arthur, 1994). Bu süreç, belirli bir eşikten sonra bölgesel hiyerarşinin katılaşmasına ve hareketliliğin sınırlandırılmasına yol açmaktadır. Bir gelişme rotası bir kez seçildiğinde, artan getiriler, ağ dışsallıkları ve kurumsal atalet alternatif patikaların oluşmasını giderek zorlaştırır; böylece bazı bölgeler avantajlarını sürekli yeniden üretirken, bazı bölgeler yapısal kısıtlar nedeniyle kalıcı bir geri kalmışlık yörüngesine kilitlenebilir (Martin ve Sunley, 2006).

Bu noktada yapısal katılık kavramı önem kazanmaktadır. Yapısal katılık, bölgelerin gelişmişlik konumlarının farklı dönemlerde ve farklı ölçüm teknikleri kullanılsa dahi büyük ölçüde korunmasını ifade etmektedir (Filiztekin, 2018; Tekeli, 2008). Türkiye'de yapılan çalışmalar, iller arası sıralamaların zaman içinde sınırlı değiştiğini ve hareketliliğin düşük kaldığını göstermektedir (Kırdar ve Saracoğlu, 2012; Filiztekin, 2018). Bu durum, kalkınmanın kısa vadeli performanslardan ziyade uzun dönemli yapısal faktörler tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır (Kaya, 2009; Filiztekin, 2018).

Bölgeler arası hareketliliğin asimetric yapısı, emek piyasası literatüründen ödünç alınan yapışkan zemin ve cam tavan kavramlarıyla açıklanabilir. Yapışkan zemin, alt gelişmişlik düzeylerinden yukarı yönlü hareketliliği sınırlayan yapısal engelleri ifade ederken (Booth vd., 2003; Christofides vd., 2013); cam tavan, üst düzey konumlara erişimi zorlaştıran görünmez bariyerleri ifade etmektedir (Baxter ve Wright, 2000; Cotter vd., 2001). Bu iki mekanizma birlikte değerlendirildiğinde, bölgesel eşitsizliğin yalnızca farklardan değil, aynı zamanda sınırlı hareketlilikten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu kavramsal çerçeveyi bölgesel ölçekte ele alarak, iller arası gelişmişlik hiyerarşisinin neden çift yönlü bir kilitlenme dinamiği ürettiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda alt bölgelerde hareketliliğin sınırlı olması yapışkan zemin etkisiyle; üst bölgelerde hiyerarşinin korunması ise cam tavan etkisiyle açıklanmaktadır. Bu çift mekanizma, Myrdal'ın (1957) kümülatif nedensellik yaklaşımı ve patika bağımlılığı literatürüyle birlikte okunduğunda, bölgesel kalkınmada neden yakınsama yerine kulüp tipi kalıcılıkların ortaya çıktığını açıklayan güçlü bir kavramsal bileşim sunar.

Bu yapı, “yakınsama kulüpleri” yaklaşımıyla da uyumludur. Yakınsama kulüpleri, benzer başlangıç koşullarına sahip bölgelerin zaman içinde benzer gelişmişlik seviyelerinde kümelenmesi ve bu kümeler arasında geçişin sınırlı kalması durumunu ifade etmektedir (Quah, 1996). Bu durum, bölgesel kalkınmanın tek bir dengeye değil, çoklu denge yapılarına yöneldiğini göstermektedir. Bu ayrışma, mekânsal ölçekte orta gelir tuzağı tartışmalarıyla da ilişkilendirilebilir (Gill ve Kharas, 2007; Gill vd., 2007; Gill ve Kharas, 2015). Zira üst gelişmişlik ligine geçiş, yalnızca yatırım ve sanayileşme değil; inovasyon kapasitesi, beşerî sermaye niteliği ve kurumsal kalite gibi uzun vadeli dönüşümleri gerektirmektedir.

Son olarak, bölgesel eşitsizliklerin yalnız ekonomik göstergeler üzerinden değerlendirilmesi önemli bir sınırlılık taşımaktadır. Yapabilirlikler yaklaşımı, kalkınmayı bireylerin yaşam seçeneklerini genişletme kapasitesi üzerinden ele alarak bu sınırlılığı aşmayı amaçlamaktadır (Sen, 2014; Evans, 2002). Bu perspektiften bakıldığında, bölgesel eşitsizlikler yalnız gelir farkları değil, yapabilirliklerin (capabilities) mekânsal olarak adaletsiz dağılımı olarak okunabilir (Sen, 2014; Stiglitz vd., 2009).

Kuramsal dönüşüm, bölgesel kalkınma politikalarının tasarımı da doğrudan etkilemiştir. Ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşmasından kaynaklanan merkez-çevre dengesizliklerini hafifletmeye yönelik politikalar zamanla merkezîyetçi ve yukarıdan aşağıya modellerden; yerel paydaşları sürece dâhil eden, katılımcı ve çok aktörlü yönetim çerçevelerine doğru evrilmiştir (Capello ve Nijkamp, 2011; Yılmaz ve İncekaş, 2018; Keskin, 2023). Standartlaştırılmış ve mekân-kör değerlendirme çerçevelerinin bölgesel özgünlükleri karıştırmakta yetersiz kalması, yer temelli politika yaklaşımını öne çıkarmıştır (Barca, 2009; Rodríguez-Pose, 2021). Son yıllarda bu çizgi, bölgesel dirençlilik kavramıyla genişlemiş; kalkınma yalnızca büyüme oranlarıyla değil, bölgelerin ekonomik krizler, afetler ve dışsal şoklar karşısında dayanma, toparlanma ve yeniden yapılanma kapasiteleriyle birlikte ele alınmaya başlanmıştır (Pike vd., 2010; Dawley vd., 2010; Martin, 2012). Bu perspektiften bakıldığında, kalıcı bölgesel eşitsizliklerle mücadele yalnızca kaynak aktarımına değil; alt bantlarda yapışkan zemini gevşeten ve üst bantlarda aşırı kapalılığı dengeleyen seçici, yer temelli ve uzun erimli politika bileşimlerine ihtiyaç duyar.

Sonuç olarak bu kuramsal çerçeve, bölgesel eşitsizliklerin tarihsel, kurumsal ve mekânsal süreçler tarafından üretildiğini; bu süreçlerin zaman içinde katılarak hareketliliği sınırladığını ve farklı gelişmişlik kümeleri oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu çalışma, SEGE verileri üzerinden yürütülen boylamsal analiz ile bu kuramsal önermelerin Türkiye bağlamındaki ampirik karşılıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

4. Yöntem

Bu çalışma, Türkiye’de bölgesel kalkınma örüntülerinin uzun dönemli yapısını ve iller arası hareketlilik dinamiklerini analiz edebilmek amacıyla, 1969–2025 dönemini kapsayan SEGE verilerine dayalı boylamsal bir araştırma tasarımı benimsemektedir. Analizin temel birimi il düzeyidir ve farklı dönemlerde yayımlanan SEGE raporları tekil yıllara ait statik durum tespitleri olarak değil, Türkiye’nin bölgesel kalkınma dinamiklerini izlemeye imkân veren tarihsel bir gözlem dizisi olarak ele alınmaktadır. Böylece bölgesel gelişmişlik yalnızca anlık sıralama farkları üzerinden değil; süreklilik, kırılma, yeniden sıralanma ve kilitlenme dinamikleri içeren bir süreç olarak incelenebilmektedir.

Bu doğrultuda analiz, tekil dönem karşılaştırmalarından ziyade illerin zaman içinde izlediği göreceli konum yörüngelerine, dönemler arası hareketlilik olasılıklarına ve hiyerarşinin katılık düzeyine odaklanmaktadır. SEGE verileri bu çerçevede yalnızca dönemsel performans listeleri olarak değil, kalkınma anlayışının değişen içeriğini ve iller arası fırsat yapılarının mekânsal dağılımını izlemeye imkân veren bir ölçme-izleme dizisi olarak değerlendirilmektedir.

SEGE serilerinin boylamsal kullanımı, raporlar arasında yöntem, gösterge seti ve ağırlıklandırma teknikleri bakımından farklılıklar bulunması nedeniyle metodolojik güçlükler içermektedir. Bu çalışmada söz konusu güçlük, endeks değerlerini mutlak düzeyde karşılaştırmak yerine illerin göreceli konumları ve zaman içindeki sıralama hareketleri üzerinden yönetilmektedir. Bu tercih, ölçüm sistemi değişimlerinin ürettiği seviye etkilerini sınırlandırmakta; buna karşılık hiyerarşik istikrarı, yukarı ve aşağı yönlü hareketlilikleri ile mekânsal kilitlenme derecesini analizin merkezine yerleştirmektedir.

Çalışmanın analitik stratejisi, birbirini tamamlayan üç nicel düzlem ile bu düzlemlere bağlanan nitel bir doküman çözümlemesini birlikte içeren karma desenli bir kurguya dayanmaktadır. Bu kapsamda SEGE sıralamaları yalnızca bir çıktı olarak değil; kalkınmanın nasıl tanımlandığını, hangi ölçme-izleme yaklaşımı altında üretildiğini ve hangi kamusal önceliklerle ilişkilendirildiğini yansıtan kurumsal bir iz olarak ele alınmaktadır. Buradaki “kurumsal iz” ifadesi, SEGE’nin yalnızca veri üretmekle kalmayıp, aynı zamanda kamu politikası önceliklerini, ölçüm tercihlerini ve dönemsel kalkınma anlayışını yansıtan tarihsel bir kayıt niteliği taşıdığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda SEGE raporlarının gösterge setleri, kullanılan istatistiksel teknikler ve politika bağlamındaki işlevi nitel doküman analiziyle incelenmiş; eşzamanlı

olarak illerin uzun dönemli performanslarını değerlendirmeye imkân veren nicel boylamsal analizler yürütülmüştür.

Nicel veri seti, DPT öncülüğünde başlatılan ve kurumsal süreklilik içinde Kalkınma Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından sürdürülen on temel SEGE raporunun (1969, 1972, 1980, 1985, 1991, 1998, 2003, 2013, 2019 ve 2025) il bazlı sıralama sonuçlarından oluşturulmuştur. Türkiye'nin idari yapısında zaman içerisinde meydana gelen değişimler—özellikle il sayısının 67'den 81'e yükselmesi—boylamsal karşılaştırmalar açısından kritik bir metodolojik sorun yaratmaktadır. Bu sorunu gidermek amacıyla veri seti iki katmanlı bir izleme mantığıyla harmonize edilmiştir: tarihsel sürekliliği bulunan 67 çekirdek il tüm dönem boyunca izlenmiş; sonradan kurulan iller ise veri setine dâhil oldukları yıllardan itibaren analize katılmıştır. Bu yaklaşım, uzun dönemli hiyerarşik katılık analizlerinin tutarlılığını korumayı ve idari değişimlerin sonuçları yapay biçimde çarpıtmasını önlemeyi amaçlamaktadır.

Nicel analizlerin ilk düzlemi, bölgesel yakınsama ya da ıraksama dinamiğinin zaman içerisindeki yönünü ortaya koymaya yöneliktir. Bu aşamada iller Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesine kodlanmış ve her rapor yılı için bölgesel ortalama sıralamalar hesaplanmıştır. Bölgesel ortalama, ilgili bölgedeki illerin sıralama değerlerinin aritmetik ortalaması olarak tanımlanmakta ve aşağıdaki biçimde hesaplanmaktadır:

$$\mu_{r,t} = \frac{1}{n_r} \sum_{i \in r} R_{i,t}$$

Burada $R_{i,t}$ i ilinin t yılındaki SEGE sıralamasını; n_r ise r bölgesinde yer alan il sayısını göstermektedir. Bölgesel ayrışmanın zaman içindeki seyrini izlemek amacıyla ise her yıl için en gelişmiş bölge ile en az gelişmiş bölge arasındaki fark hesaplanmış ve bu farkın zaman içindeki değişimi analiz edilmiştir:

$$\Delta_t = \mu_{\max,t} - \mu_{\min,t}$$

Bu yaklaşımda İBBS (NUTS) sınıflandırması yerine yedi coğrafi bölgenin tercih edilmesi, çalışmanın odağının fonksiyonel istatistiksel bölgelerden ziyade Türkiye'de tarihsel olarak yerleşik merkez-çevre ayrışmalarını ve kamu politikası söyleminde karşılığı olan mekânsal eşitsizlik hatlarını izlemek olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca coğrafi bölge sınıflaması, SEGE'nin erken dönem raporlarının üretildiği planlı kalkınma bağlamıyla da yöntemsel süreklilik sağlamaktadır.

İkinci analitik düzlem, iller arası gelişmişlik hiyerarşisinin zaman içerisinde ne ölçüde korunduğunu ve patika bağımlılığının gücünü ölçmeye odaklanmaktadır. SEGE raporları mutlak puanlardan ziyade sıralama (ordinal) veri sunduğundan, dönemler arası hiyerarşi benzerliğinin ölçümünde Pearson korelasyonu yerine Spearman sıra korelasyon katsayısı tercih edilmiştir. İki dönem (ör. t_1 ve t_2) için Spearman katsayısı aşağıdaki biçimde tanımlanmıştır:

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum d_i^2}{n(n^2 - 1)}$$

Burada $d_i = R_{i,t_1} - R_{i,t_2}$ aynı ilin iki farklı dönemdeki sıralama farkını; n ise karşılaştırmaya dâhil edilen il sayısını ifade etmektedir. Katsayının 1'e yaklaşması, gelişmişlik hiyerarşisinin zaman içerisinde yüksek düzeyde korunduğuna; daha düşük değerler ise göreceli konumlarda yeniden sıralanmaya işaret etmektedir.

Hareketlilik boyutunu doğrudan gözlemlemek amacıyla, iller her dönemde gelişmişlik sıralamalarına göre beşli dilimlere ayrılmış ve ardışık dönemler arasındaki sınıflar arası geçişler Markov geçiş matrisi ile analiz edilmiştir. Bu çerçevede bir ilin i diliminden j dilimine geçiş olasılığı şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$p_{ij} = \Pr(S_{t+1} = j \mid S_t = i) \frac{n_{ij}}{n_i}$$

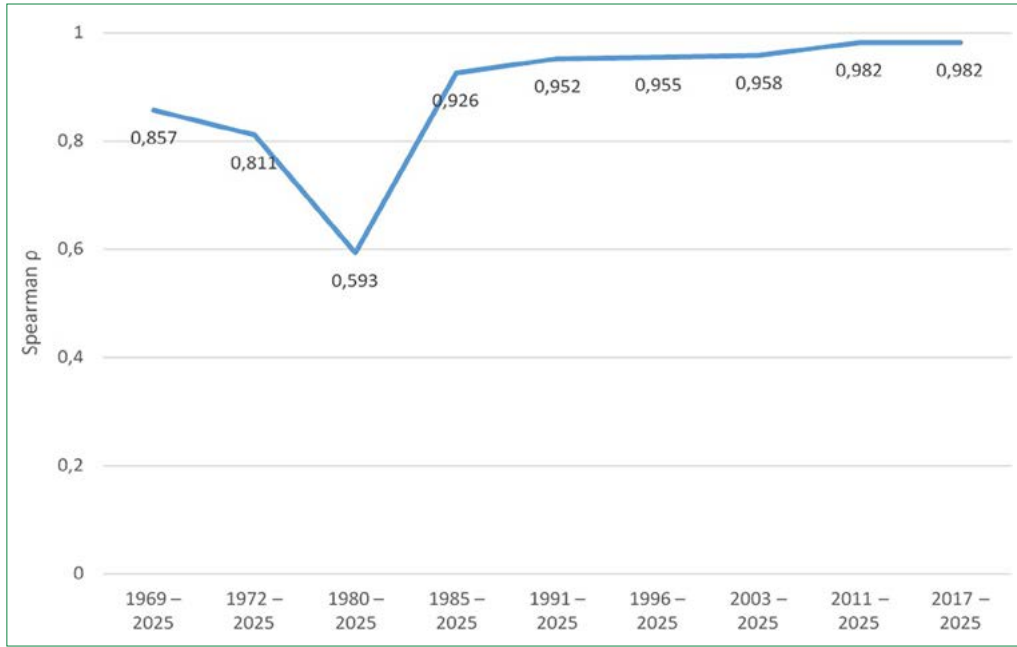
Burada n_{ij} , bir dönemde i grubunda yer alıp izleyen dönemde j grubuna geçen il sayısını göstermektedir. Alt gruplardan üst gruplara geçiş olasılıklarının düşük seyretmesi, ekonomik yapıların düşük katma değerli üretime sıkışması, beşerî sermaye eksikliği, sınırlı kurumsal kapasite ve seçici göç süreçleri gibi faktörlerle açıklanmakta ve bu durum “yapışkan zemin” etkisi olarak yorumlanmaktadır. Buna karşılık üst gruplardan alt gruplara geçişlerin sınırlı olması, bu bölgelerde biriken sermaye, bilgi, altyapı ve ağ dışsallıklarının avantaj üretmeye devam etmesiyle ilişkilendirilmekte ve “cam tavan” etkisinin bölgesel ölçekteki karşılığı olarak değerlendirilmektedir. Bu iki mekanizma birlikte, iller arası hareketliliğin simetrik olmadığını ve hiyerarşinin çift yönlü biçimde kilitlendiğini göstermektedir.

Üçüncü analitik düzlem, illerin tekil dönemlerdeki konumlarından ziyade, 1969–2025 dönemini kapsayan uzun dönemli kalkınma yörüngelerine göre sınıflandırılmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda K-Means kümeleme algoritması kullanılmış; her il için ilgili döneme ait sıralama değerleri bir zaman vektörü olarak tanımlanmıştır. İller arasındaki yörünge benzerliği Öklid mesafesi kullanılarak ölçülmüş ve mesafe fonksiyonu aşağıdaki biçimde ifade edilmiştir:

$$d(i,j) = \sqrt{\sum_{t=1}^T (R_{i,t} - R_{j,t})^2}$$

Kümeleme sürecinde mutlak sıralama seviyelerinin etkisini azaltmak ve illerin göreceli yönelimlerini ön plana çıkarmak amacıyla, her ilin zaman vektörü kendi içinde standartlaştırılmıştır (z-dönüşümü). Optimal küme sayısı dirsek yöntemi (elbow method) kullanılarak belirlenmiş ve dört kümeli çözüm, yörünge temelli ayrışmayı en açıklayıcı biçimde yansıtan yapı olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak bu yöntemsel kurgu, SEGE verilerini statik bir sıralama listesi olmaktan çıkararak Türkiye'nin kalkınma serüvenindeki mekânsal katılımları, bölgesel kopuşları ve hareketlilik

Şekil 1. 2025 referanslı SEGE raporları dönemler arası spearman sıra korelasyonları.

SEGE: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları.

tuzaklarını birlikte analiz edebilen çok katmanlı bir çerçeveye dönüştürmektedir. Bu çerçevede bölgesel ortalamalar eşitsizliklerin zaman içindeki yönünü, sıra korelasyonları hiyerarşik katılığın derecesini, Markov geçiş analizleri yukarı ve aşağı yönlü hareketlilik dinamiklerini, yörünge temelli K-Means kümeleme ise illerin uzun dönemli gelişim patikalarını ortaya koymaktadır. Nitel doküman analizi ise bu nicel bulguların hangi ölçme-izleme anlayışı ve politika bağlamı içinde üretildiğini açıklayarak analize kurumsal bir derinlik kazandırmaktadır. Böylece çalışma, nedenselliği tekil değişken etkilerinden ziyade uzun dönemli mekânsal örüntüler ve kurumsal süreklilikler üzerinden kuran; bölgesel eşitsizlikleri yalnızca nicel farklar değil, yapısal ve tarihsel süreçler içinde değerlendiren bütüncül bir metodolojik yaklaşım sunmaktadır.

5. Bulgular

5.1. Yapısal Katılık: Hiyerarşinin Donması ve Patika Bağımlılığı

1969–2025 dönemini kapsayan SEGE verileri üzerinden gerçekleştirilen boylamsal analizler, Türkiye’de iller arası gelişmişlik hiyerarşisinin konjonktürel dalgalanmalardan ziyade yüksek düzeyde yapısal katılık sergilediğini ortaya koymaktadır. Ölçüm tekniklerinin (faktör analizi, TBA, GTBA) ve kalkınma tanımlarının (sanayileşme, inovasyon, dirençlilik) dönemler içinde önemli ölçüde değişmesine rağmen illerin göreceli sıralamalarının büyük ölçüde korunmuş olması, bölgesel eşitsizliğin geçici politika tercihlerinden çok tarihsel olarak yerleşmiş yığılma dinamikleri ve kurumsal atalet tarafından yeniden üretilmesine işaret etmektedir.

Bu bağlamda yığılma dinamikleri; sanayi üretiminin belirli merkezlerde yoğunlaşması, işgücü piyasalarının derinleşmesi, tedarik zincirleri ve bilgi akışlarının mekânsal olarak kümelenmesi gibi süreçleri ifade etmektedir. Kurumsal atalet ise kamu yatırımları, idari kapasite ve özel sektör ağlarının belirli bölgelerde yoğunlaşarak bu yapının zaman içinde kendini yeniden üretmesi anlamına gelmektedir. Bu görünüm, kuramsal çerçevede vurgulanan patika bağımlılığı yaklaşımının—artan getiriler, geri besleme mekanizmaları ve kurumsal yerleşiklik—Türkiye bağlamındaki güçlü ampirik izdüşümünü oluşturmaktadır.

Bu katılık, 2025 yılı referans alınarak hesaplanan dönemler arası Spearman sıra korelasyonlarıyla somutlaşmaktadır (Şekil 1). 1991–2025 karşılaştırmasında korelasyon katsayısının $\rho=0,952$ düzeyine ulaşması, otuz beş yılı aşkın bir zaman diliminde illerin göreceli konumlarının neredeyse hiç değişmediğini göstermektedir. Sosyo-mekânsal veriler açısından bu ölçekte bir korelasyon, gelişmişlik hiyerarşisinin büyük ölçüde geçmişte edinilmiş konumsal üstünlükler tarafından belirlendiğini; teşvikler, bölgesel projeler ve kamu yatırımlarının sıralama üzerinde ancak marjinal etkiler yaratabildiğini göstermektedir.

Zamanlar arası karşılaştırmalar, yapısal katılığın belirli tarihsel eşikten sonra keskin biçimde güçlendiğini de göstermektedir. 1980–2025 korelasyonunun görece düşük ($\rho=0,593$) kalmasına karşın, 1985–2025 korelasyonunun $\rho=0,926$ düzeyine sıçraması, bugünkü bölgesel hiyerarşinin esasen 1980–1985 döneminde yeniden kurulduğunu göstermektedir. Bu dönem, 24 Ocak Kararları ile hızlanan dış açılma ve ihracat odaklı büyüme stratejisinin etkisiyle, sanayi ve üretim ağlarının belirli merkezlerde yoğunlaştığı bir politika dönüşümüyle karakterize edilmiştir. Bu dö-

Tablo 2. Coğrafi bölgelere göre hiyerarşik katılık: spearman sıra korelasyonları (1991–2025)

Coğrafi bölge	Spearman ρ (1991–2025)	Yorumlanan düzen
Karadeniz	0,96	Donmuş (yüksek katılık)
Akdeniz	0,89	Yüksek katılık
İç Anadolu	0,89	Yüksek katılık
Ege	0,88	Yüksek katılık
Doğu Anadolu	0,85	Orta–yüksek katılık
Marmara	0,70	Sınırlı yeniden sıralanma
Güneydoğu Anadolu	0,48	Kaotik/çalkalanma (yüksek oynaklık)

Kaynak: Yazar hesaplamaları; SEGE il sıralamaları (1991 ve 2025).

nüşüm, Marmara ve çevresindeki üretim ağlarını güçlendirirken, bu ağlara entegre olamayan bölgelerin göreceli konumlarını kalıcı biçimde zayıflatmıştır. Bu bağlamda 1985 sonrası dönem, yalnızca sektörel yapının değil, aynı zamanda uzun vadeli mekânsal gelişmişlik düzeninin de yeniden şekillendiği; bölgesel hiyerarşinin kurumsallaşarak yüksek derecede katılaştığı kritik bir eşik olarak değerlendirilebilir. Bu eşik sonrasında oluşan yapı, izleyen kırk yıl boyunca büyük ölçüde korunmuş ve pekiştirilmiştir.

5.2. Bölgesel Ölçekte Heterojen Hareketlilik Düzenleri

Ulusal ölçekte gözlenen yüksek katılık, coğrafi bölgeler düzeyine inildiğinde homojen bir yapı sergilememektedir. 1991–2025 dönemi için yedi coğrafi bölgede hesaplanan Spearman katsayıları, Türkiye’de farklı bölgesel hareketlilik düzeninin eş-zamanlı olarak var olduğunu göstermektedir (Tablo 2).

Karadeniz Bölgesi’nde $\rho=0,96$ düzeyi, bölge içi hiyerarşinin neredeyse tamamen donduğunu gösterirken; Akdeniz ($\rho=0,89$), İç Anadolu ($\rho=0,89$) ve Ege ($\rho=0,88$) bölgelerinde gözlenen değerler yüksek düzeyde katılığa işaret etmektedir. Bu bölgelerde gelişmişlik sıralamalarının uzun dönem boyunca büyük ölçüde korunduğu görülmektedir.

Buna karşılık Marmara Bölgesi’nde $\rho=0,70$ düzeyine gerileyen katsayı, sınırlı bir yeniden sıralanma dinamiğine işaret etmektedir. Bu durum, sanayi faaliyetlerinin İstanbul merkezli çekirdekten çevre illere (Tekirdağ, Kocaeli, Bursa gibi) doğru yayılmasıyla ilişkili mekânsal yeniden örgütlenme süreçleriyle açıklanabilir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde gözlenen düşük korelasyon ($\rho=0,48$) ilk bakışta yüksek hareketlilik izlenimi verse de, bu durum yaygın bir yükselişten ziyade Gaziantep gibi sınırlı sayıda lokomotif ilin ayrıştığı; diğer illerin ise alt bantlar içinde yer değiştirdiği parçalı bir hareketlilik yapısını yansıtmaktadır. Doğu Anadolu’da gözlenen $\rho=0,85$ değeri ise orta–yüksek katılık ile sınırlı hareketlilik arasında bir geçiş yapısına işaret etmektedir.

Bu bulgular, Türkiye’de bölgelerin aynı hızda ve aynı mekanizmalar altında hareket etmediğini; kurumsal kapasite, sektörel yapı ve piyasa entegrasyonu düzeylerinin farklı hareketlilik örüntüleri ürettiğini göstermektedir. Bu bulgular, Türkiye’de

bölgesel kalkınmanın tek tip bir yakınsama modeliyle açıklanamayacağını; aksine farklı bölgelerde farklı hız ve mekanizmalarla işleyen çoklu hareketlilik yapılarının bulunduğunu göstermektedir. Bu heterojenlik, tek tip bölgesel politika araçlarının neden sınırlı etki ürettiğini açıklayan önemli bir bulgudur.

5.3. Bölgesel İraksama ve Yakınsama

Bölgelerin ortalama SEGE sıralamalarının uzun dönemli seyri, Türkiye’de belirgin bir bölgesel ıraksama dinamiğinin varlığını ortaya koymaktadır (Tablo 3). Marmara ve Ege bölgeleri yarım yüzyılı aşkın süre boyunca üst sıralardaki konumlarını korurken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri göreceli olarak alt sıralarda kalmaya devam etmiştir.

Özellikle Güneydoğu Anadolu’nun ortalama sıra değerinin 46,0’dan 65,4’e; Doğu Anadolu’nun ise 52,8’den 65,6’ya gerilemesi (sıra değerinin yükselmesi → göreceli konum kaybı), bu bölgelerin göreceli olarak sistemin altına doğru itildiğini göstermektedir. Buna karşılık Marmara’nın 17,4’ten 13,0’a gerileyen (yani iyileşen) konumu ve Ege’nin göreceli stabilitesi, çekirdek bölgelerin avantajlarını koruduğunu ortaya koymaktadır.

Burada dikkat edilmesi gereken kritik nokta, mutlak gelişme ile göreceli konum arasındaki ayrımdır. Tüm bölgelerde belirli bir gelişme yaşanmış olsa dahi, bu gelişme aynı hızda gerçekleşmemiştir. Bu nedenle bölgesel farklar kapanmak yerine açılmış; örneğin Marmara ile Güneydoğu Anadolu arasındaki fark yaklaşık 29 basamaktan 50 basamağın üzerine çıkmıştır. Bu durum, Türkiye’de büyümenin mekânsal olarak eşitsiz dağıldığını ve merkez–çevre ayrışmasının zaman içinde derinleştiğini göstermektedir.

Akdeniz Bölgesi’nde gözlenen göreceli konum kaybı (–10,8), turizm ve tarım ağırlıklı üretim yapısının küresel rekabet, sektörel dönüşüm ve yatırım yönelimlerindeki değişimlere duyarlılığı ile açıklanabilir. Bu durum, bölgesel gelişmişliğin doğrusal bir süreç olmadığını, sektörel yapı ve politika yönelimlerine duyarlı olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde gözlenen sınırlı gerilemeler, bu bölgelerin üretim yapısının dönüşüm kapasitesinin görece sınırlı kaldığını göstermektedir.

Tablo 3. Coğrafi bölgelere göre ortalama SEGE sıralamaları (1969–2025) ve değişim

Bölge	1969	1972	1980	1985	1991	1996	2003	2011	2017	2025	1969-2025 değişim*
Marmara	17.4	17.9	24.9	14.4	12.5	12.7	12.1	12.8	13.2	13.0	+4.4
Ege	24.5	26.1	27.1	19.5	19.0	19.9	23.6	21.1	20.8	21.2	+3.3
Akdeniz	23.0	23.4	22.9	17.9	21.4	21.7	27.2	31.4	32.0	33.8	-10.8
İç Anadolu	31.9	35.2	33.3	31.0	32.5	33.5	36.8	36.5	35.5	35.2	-3.3
Karadeniz	37.1	34.0	41.5	40.2	44.0	44.3	45.3	43.0	42.8	42.9	-5.9
Güneydoğu Anadolu	46.0	45.8	35.7	49.5	58.1	59.5	62.6	66.4	66.8	65.4	-19.4
Doğu Anadolu	52.8	51.9	43.7	56.9	60.5	62.0	66.1	65.3	65.7	65.6	-12.9

Kaynak: Yazar hesaplamaları; SEGE raporları (1969–2025). *: Değişim = (1969 sıra değeri – 2025 sıra değeri)

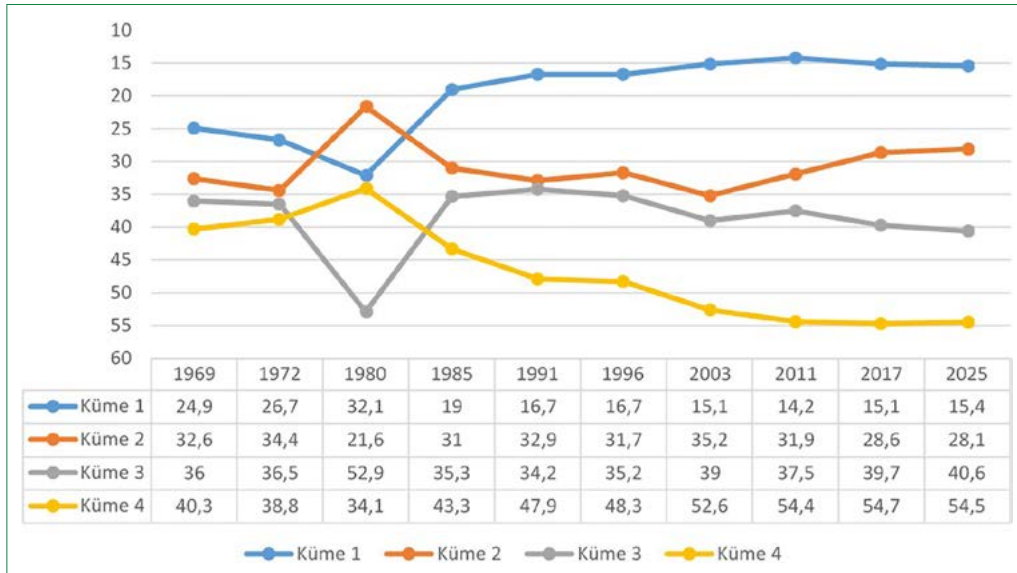
Bu bulgular, Türkiye’de bölgesel kalkınmanın doğrusal bir yakınsama süreci izlemediğini; aksine merkez–çevre ayrışmasını derinleştiren parçalı bir ıraksama dinamiği ürettiğini ortaya koymaktadır.

2025 kesiti, bölge içi dağılımlar açısından da tamamlayıcı bir tablo sunmaktadır. Marmara’da düşük standart sapma (7,9) ve en gerideki ilin dahi ulusal ortalamanın üzerinde konumlanması, çekirdek bölgede gelişmişliğin görece tabana yayılabildiğini düşündürmektedir. Buna karşılık Akdeniz (21,2) ve İç Anadolu’da (19,9) yüksek standart sapmalar, aynı bölge içinde belirgin bir içsel kutuplaşmaya işaret etmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da lokomotif iller ile dipteki iller arasındaki büyük mesafe ise çeperin kendi içinde dahi hiyerarşik bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu desen, Quah’ın (1996) yakınsama kulüpleri yaklaşımıyla tutarlıdır: Batı bölgeleri görece bir yakınsama kümesi oluştururken, Doğu ve Güneydoğu giderek bu kümenin dışında konumlanmaktadır.

5.4. Mobilite Tuzakları: Yapışkan Zemin ve Cam Tavan

İllerin 1969–2025 dönemindeki gelişim yörüngeleri üzerinden yürütülen K-Means kümeleme analizi ile Markov geçiş matrisi birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de bölgesel eşitsizliğin yalnızca düzey farklarından değil, hareketlilik kısıtlarından beslendiği görülmektedir. Bulgular, ülkenin düşük geçişkenlik ve yüksek kalıcılık özellikleri taşıyan dört yapısal tabakaya ayrıldığını ortaya koymaktadır. Bu yapı, mekânsal eşitsizliğin yalnızca gelişmişlik düzeyi farklarından değil, illerin zaman içinde belirli gelişim patikalarına sıkışarak bu patikalar dışına çıkmakta zorlandığı bir yörünge-temelli kilitlenme mekanizmasıyla yeniden üretildiğini göstermektedir. Başlangıç koşulları, üretim yapısı ve kurumsal kapasite tarafından şekillenen kalkınma rotaları zamanla katılaşmakta ve alternatif sıçrama olasılıklarının sınırlandırılmaktadır. Dolayısıyla sorun yalnızca bölgeler arası gelişmişlik farkları değil, aynı zamanda bu farkların aşılmasını zorlaştıran hareketlilik kısıtlarıdır.

İllerin uzun dönemli kalkınma yörüngelerine göre sınıflandırılması amacıyla gerçekleştirilen K-Means kümeleme analizi so-

Şekil 2. İllerin uzun dönemli kalkınma yörüngeleri: K-means küme merkezleri (1969–2025).

Tablo 4. Beşli dilimler arası markov geçiş matrisi (1991–2025)

1991 \ 2025	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Q1	73.3	26.7	0.0	0.0	0.0
Q2	21.4	42.9	28.6	7.1	0.0
Q3	6.7	26.7	53.3	13.3	0.0
Q4	0.0	0.0	21.4	64.3	14.3
Q5	0.0	0.0	0.0	13.3	86.7

Kaynak: Yazar hesaplamaları; SEGE il sıralamaları (1991 ve 2025) Değerler satır yüzdesidir. Q1 en yüksek gelişmişlik dilimini, Q5 en düşük gelişmişlik dilimini ifade etmektedir. Hesaplama, her iki dönemde de verisi bulunan 73 il üzerinden yapılmıştır.

nuçları Şekil 2’de sunulmaktadır. Şekil 2, Türkiye’de illerin tek bir yakınsama patikasına yönelmediğini; bunun yerine farklı gelişmişlik kümelerinde kalıcılaşan yörüngeler oluşturduğunu göstermektedir. Küme merkezleri arasındaki mesafenin uzun dönem boyunca korunması, bölgesel gelişmişlik farklarının geçici dalgalanmalardan ziyade yapısal özellikler taşıdığına işaret etmektedir. Özellikle üst ve alt kümelerde gözlenen süreklilik, hareketliliğin sistem genelinde simetrik biçimde işlemediğini ve kulüp tipi kalıcılıkların oluştuğunu göstermektedir. Bu görünüm, çalışmanın kuramsal çerçevesinde vurgulanan kulüp yakınsaması ve patika bağımlılığı yaklaşımlarıyla uyumludur.

Bu uzun dönemli yörüngelerin ne ölçüde geçişken olduğunu değerlendirebilmek amacıyla 1991–2025 dönemi için Markov geçiş matrisi hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar, gelişmişlik dilimleri arasında hareketliliğin oldukça sınırlı kaldığını ve özellikle alt ve üst bantlarda yüksek düzeyde kalıcılık bulunduğunu göstermektedir (Tablo 4). Geçişlerin büyük bölümü ana diyagonal üzerinde yoğunlaşmakta; yani iller büyük ölçüde bulundukları gelişmişlik dilimlerinde kalmaktadır. Üst dilimde yer alan illerin %73,3’ü konumlarını korurken, alt dilimde bulunan illerin %86,7’si aynı grupta kalmaya devam etmiştir. Alt dilimlerden üst dilimlere doğrudan geçiş gözlenmemesi, yukarı yönlü hareketliliğin yapısal engellerle karşılaştığını göstermektedir.

Bu durum, kuramsal çerçevede tartışılan yapışkan zemin ve cam tavan etkisinin bölgesel ölçekteki ampirik karşılığı olarak değerlendirilebilir. Hiyerarşinin üst bandında yer alan iller için aşağı yönlü hareketlilik son derece sınırlı kalırken, alt bantlardan yukarı yönlü geçişler ise yapısal bariyerler tarafından büyük ölçüde engellenmektedir. Bu bariyerler; yüksek beşerî sermaye yoğunluğu, gelişmiş fiziki ve lojistik altyapı, çeşitlenmiş ve derinleşmiş üretim yapısı, güçlü tedarik ve yenilik ağlarına erişim ile finansal ve kurumsal kapasitenin mekânsal olarak yoğunlaşması gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu unsurlar, üst düzey bölgelerde biriken avantajların kendini yeniden üretmesini sağlayarak dışarıdan girişleri zorlaştıran bir koruma mekanizması yaratırken; alt gruplarda yer alan iller benzer avantajlardan yoksun oldukları için yukarı yönlü sıçrama gerçekleştirmekte zorlanmaktadır. Dolayısıyla üst gelişmişlik

çekirdeği yalnızca yüksek performans gösteren bir grup değil, aynı zamanda yapısal olarak korunan ve aşağıdan geçişlere büyük ölçüde kapalı bir üst lig niteliği taşımaktadır.

Dinamik orta kademe (yarı-geçirgen bant) olarak ayrıışan küme—Gaziantep, Konya, Denizli ve Sakarya gibi sanayi ve ticaret temelli büyüme dinamiklerine sahip iller—konjonktürel şoklara ve politika kaynaklı fırsatlara en duyarlı segmenti temsil etmektedir. Bu iller kendi içlerinde görece sıralama değişimleri yaşayabilmekte; ancak üst çekirdeğe doğru kalıcı ve süreklilik arz eden bir sıçrama istisnai kalmaktadır. Bu örüntü, orta kademede hareketliliğin mevcut olduğunu fakat büyük ölçüde bant-içi dolaşımla sınırlı seyrettiğini göstermektedir. Kuramsal düzeyde bu durum, tam bir kilitlenmeden ziyade belirli bir eşik sonrasında yukarı yönlü geçişi zorlaştıran bir “hareketlilik tavanı” etkisine işaret etmektedir.

Bu yarı-geçirgen yapının altında, orta bant içinde farklılaşan ikinci bir alt küme dikkat çekmektedir. Orta-alt/durağan bant (orta il tuzağı) olarak sınıflandırılabilir Sivas, Tokat, Çorum, Kütahya ve Elazığ gibi iller, hiyerarşinin orta segmentinde kalıcı bir sıkışma sergilemektedir. Bu bantta ne aşağı yönlü belirgin bir çözülme ne de üst kademelere doğru süreklilik arz eden bir yükseliş gözlenmektedir. Bu ikili durağanlık, belirli bir asgari kapasitenin korunmasına rağmen bu kapasiteyi yeni bir kalkınma patikasına dönüştürecek mekanizmaların zayıf kaldığını göstermektedir. Özellikle sınırlı sektör çeşitliliği, orta-düşük teknoloji yoğunluğu, zayıf yenilik kapasitesi, sınırlı üniversite-sanayi etkileşimi ve ulusal/uluslararası üretim ağlarına düşük entegrasyon düzeyi, bu illerin üst bantlara sıçramasını zorlaştıran temel yapısal kısıtlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu çerçevede orta bant, homojen bir geçiş alanı olmaktan ziyade iki katmanlı bir yapı sergilemektedir: bir yanda belirli ölçüde hareketlilik üretebilen dinamik iller, diğer yanda ise kapasitesini dönüştüremediği için “istikrarlı durgunluk” içinde kalan iller bulunmaktadır. Bu yapı, Türkiye’de bölgesel kalkınmanın yalnızca alt-üst ayrımı üzerinden değil, orta bant içinde oluşan farklılaşmalar ve sınırlı geçiş kanalları üzerinden de şekillendiğini göstermektedir.

Yapısal çeper (alt bant) olarak ayrıışan küme—Doğu ve Güneydoğu Anadolu ağırlıklı olmak üzere Ağrı, Muş, Hakkari ve Şırnak gibi iller—1991–2025 döneminde gelişmişlik hiyerarşisinin en alt diliminde yüksek düzeyde kalıcılık sergilemektedir. Markov geçiş analizleri, bu illerin bir üst gelişmişlik bandına geçiş olasılığının istatistiksel olarak ihmal edilebilir düzeyde kaldığını; alt dilimde kalma olasılığının %86’ya ulaşmasının çeperde güçlü bir yapışkan zemin etkisini teyit ettiğini göstermektedir (Tablo 4).

Bu durum, yukarı yönlü hareketliliği sistematik biçimde sınırlayan bir dizi yapısal kısıtın birlikte işlemesiyle açıklanabilir. Söz konusu iller, ortalama eğitim süresi ve yükseköğretim erişimi gibi beşerî sermaye göstergelerinde, sanayi çeşitliliği ve üretim karmaşıklığı gibi ekonomik yapı göstergelerinde,

girişimcilik yoğunluğu ve özel sektör dinamizmi gibi piyasa göstergelerinde, ayrıca kamu hizmetlerinin etkinliği ve yerel kurumsal kapasite gibi yönetim göstergelerinde ülke ortalamasının belirgin biçimde altında kalmaktadır. Buna ek olarak, sınırlı altyapı bağlantıları, zayıf lojistik erişim ve ulusal/uluslararası üretim ağlarına düşük entegrasyon düzeyi, bu illerin ekonomik fırsatlara erişimini kısıtlamaktadır.

Bu yapısal koşullar, nitelikli işgücünün göç yoluyla bölge dışına yönelmesine ve yerel kapasitenin yeniden üretilmemesine neden olarak, alt bantta kalıcılığı pekiştiren bir döngü yaratmaktadır. Dolayısıyla çeperde gözlenen yapışkan zemin etkisi, yalnızca düşük başlangıç koşullarının değil, bu koşulları zaman içinde yeniden üreten çok boyutlu yapısal sınırlılıkların bir sonucudur. Bu bulgu, mekânsal eşitsizliğin geçici değil, kendini yeniden üreten bir sistem içinde sürdüğüne işaret eden kuramsal yaklaşımlarla uyumlu bir görünüm sunmaktadır.

Alt ve üst bantlarda eşzamanlı olarak gözlenen bu yüksek süreklilik, gelişmişlik hiyerarşisinin iki ucunda farklı mekanizmalar üzerinden işleyen çift yönlü bir kilitlenme ürettiğini göstermektedir: alt bantlarda yukarı yönlü geçişleri baskılayan güçlü bir kalıcılık (yapışkan zemin), üst bantlarda ise aşağıdan girişleri sınırlandıran belirgin bir kapalılık (cam tavan) söz konusudur. Bu yapı, mekânsal eşitsizliğin yalnızca mevcut farklardan değil, bu farkları zaman içinde yeniden üreten geçiş kısıtlarından beslendiğini ortaya koymaktadır.

Nitekim dönemsel politika müdahaleleri bu yapıyı dönüştürmekte sınırlı kalmıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda kamu yatırımları ve bölgesel kalkınma projeleri aracılığıyla görece geri kalmış bölgelere kaynak aktarımı sağlanmış; 1980 sonrası dönemde ise ihracat teşvikleri, organize sanayi bölgeleri ve yatırım indirimi gibi araçlarla sanayileşmenin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. 2000'li yıllarda kalkınma ajansları, bölgesel teşvik sistemleri ve büyük ölçekli altyapı yatırımları devreye alınmış; özellikle Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) gibi programlarla bölgesel farkların azaltılması amaçlanmıştır. Ancak bu müdahalelere rağmen iller arası görece sıralama düzeninin büyük ölçüde korunması, söz konusu politikaların yapısal kilitlenme mekanizmalarını çözmekten ziyade mevcut hiyerarşi içinde sınırlı yeniden sıralanmalar ürettiğini göstermektedir.

Dolayısıyla çift yönlü kilitlenme, bölgesel eşitsizliğin kısa vadeli ve homojen politika araçlarıyla çözülemeyeceğini; aksine beşerî sermaye, üretim yapısı, kurumsal kapasite ve mekânsal ağlara erişim gibi alanlarda derin yapısal dönüşümleri hedefleyen uzun vadeli ve yer-duyarlı politika çerçevelerini gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

5.5. Dönemsellik ve Paradigma Duyarlılığı

İl bazlı uzun dönemli analizler, Türkiye'de kalkınma performanslarının homojen ve doğrusal bir seyir izlemediğini; aksine farklı tarihsel dönemlerde egemen olan kalkınma yaklaşımları-

na illerin farklı tepkiler verdiğini göstermektedir. Bu bulgu, bölgesel gelişmişliğin tek yönlü bir yakınsama süreciyle değil, dönemsel politika yönelimleriyle etkileşim içinde şekillenen özgül kalkınma yörüngeleri üzerinden ilerlediğine işaret etmektedir.

Devletçi kalkınma döneminde (1969–1980), kamu yatırımlarının yönlendirici rolü sayesinde Erzurum (+28), Van (+26), Kars (+26) ve Sivas (+21) gibi Doğu ve İç Anadolu illerinde belirgin yükselişler gözlenmiştir. Aynı dönemde İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli gibi merkez iller, sahip oldukları kurumsal ve ekonomik altyapı sayesinde üst banttaki konumlarını daha da pekiştirmiştir. Ancak 1980 sonrasında piyasa, ihracat ve özel sektör odaklı kalkınma yaklaşımına geçişle birlikte, kamu ağırlıklı büyüme patikasına yaslanan Erzurum, Van, Sivas ve Kars gibi iller sanayi, ihracat ve ağ ekonomilerine entegrasyon kapasiteleri sınırlı kaldığı için görece konum kaybına uğramıştır. Buna karşılık Denizli (+30), Bilecik (+48) ve Tekirdağ (+26) gibi iller yeni dönemde hızla yükselerek bu evrenin net kazananları hâline gelmiştir. Bu kırılma, kalkınma performanslarının yalnızca tarihsel birikim ve başlangıç koşullarıyla değil; egemen politika yönelimine uyum kapasitesiyle de belirlendiğini göstermektedir.

1990'ların sonu ve 2000'li yıllar, ekonomik krizler, büyük ölçekli depremler ve Avrupa Birliği uyum sürecinin etkisiyle daha parçalı ve dalgalı bir tablo üretmiştir. Bu dönemde yeniden yapılanma, altyapı yatırımları ve bölgesel entegrasyon süreçleri Bolu ve Sakarya gibi illerde görece toparlanmalar yaratmıştır. 2010 sonrası dönemde ise lojistik, turizm, hizmet sektörü, ulaştırma ve enerji yatırımlarıyla desteklenen Mersin ve Antalya gibi iller yeniden yükseliş eğilimine girmiştir. Bununla birlikte, bu tür sıçramaların genel hiyerarşiyi dönüştürmekten ziyade mevcut yapı içinde sınırlı yeniden sıralanmalar ürettiği; dolayısıyla sistem genelindeki yapısal katılığı kırmaya yetmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, kalkınma performansının yalnız başlangıç koşullarıyla değil, politika değişimlerine uyum kapasitesiyle de belirlendiğini göstermektedir.

Bu uzun dönemli örüntüler birlikte değerlendirildiğinde, SEGE verilerinin illerin kalkınma performanslarını dönemsel politika yönelimlerine verdikleri tepkiler temelinde dört analitik davranış tipinde topladığı görülmektedir. Bir grup il belirli bir dönemde hızlı yükseliş kaydetmiş ancak paradigma değişimiyle konumunu sürdüremeyerek dönemsel kazanan–kaybeden dinamiği sergilemiştir (Erzurum, Van, Sivas, Kars/ Denizli, Bilecik, Tekirdağ). İkinci grup, İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ile bunlara eklenen Bursa ve Eskişehir örneklerinde olduğu gibi, yarım yüzyıl aşkın süredir en üst gelişmişlik dilimindeki konumunu koruyan istikrarlı çekirdek yapıyı temsil etmektedir. Üçüncü grup, Denizli (29:11), Antalya (20:5) ve Mersin (24:13) örneklerinde olduğu üzere, başlangıç konumlarına kıyasla kalıcı ve anlamlı bir yukarı yönlü hareketlilik sergileyerek kısmi bir yörünge kırılması yaratabilmiştir. Son grupta yer alan Zonguldak (6:37), Hatay (12:50) ve Adana (4:22) gibi iller ise

paradigma değişimleri, sektörel çöküşler, afetler ve demografik baskılar karşısında konum kaybını telafi edemeyerek yapısal bir gerileme sürecine girmiştir. Bu tablo, Türkiye’de bölgesel kalkınma dinamiklerinin tek tip bir yakınsama mantığıyla işlemediğini; politika yönelimleri, yapısal kapasite ve mekânsal hiyerarşinin birlikte ürettiği yüksek derecede katı ve seçici bir sistem ortaya çıkardığını göstermektedir.

6. Tartışma

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, Türkiye’de bölgesel kalkınmanın yaygın politika söyleminde varsayıldığı gibi doğrusal, yakınsamacı ve kısa vadeli müdahalelere açık bir süreçten ziyade; tarihsel olarak birikmiş, yapısal olarak katılmış ve seçici hareketlilik mekanizmalarıyla işleyen bir mekânsal düzen içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu bağlamda bölgesel eşitsizlikler, konjonktürel dalgalanmalara indirgenemeyecek; kurumsal, ekonomik ve mekânsal dinamiklerin zaman içinde birbirini beslediği bir yapı içinde yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla bölgesel kalkınma sorunu, konjonktürel açıklamaların ötesine geçen, birikimli ve yapısal bir analitik çerçeveye ele alınmalıdır (Pike vd., 2006).

Tartışmanın merkezinde yer alan temel bulgu, kalkınma tanımlarının ve ölçüm yaklaşımlarının yarım yüzyıl boyunca önemli ölçüde değişmesine rağmen gelişmişlik hiyerarşisinin büyük ölçüde korunmuş olmasıdır. SEGE’nin faktör analizinden TBA ve GTBA’ya uzanan metodolojik dönüşümü ile sanayi ve altyapı odaklı dar bir çerçeveden inovasyon, yaşam kalitesi ve dirençlilik boyutlarını içeren çok katmanlı bir yapıya evrilmesine rağmen sıralama düzeninin istikrarını sürdürmesi, bu sürekliliğin ölçüm tercihleriyle açıklanamayacağını göstermektedir. Aksine bu durum, neoklasik büyüme teorilerinin öngördüğü yakınsama mekanizmalarının pratikte sınırlı işlediğini; buna karşılık yığılma, tarihsel kilitlenme ve kurumsal atalet dinamiklerinin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır (Krugman, 1991; David, 1985; Arthur, 1994). Bu çerçevede Türkiye’nin bölgesel kalkınma deneyimi, belirgin bir “niyet-sonuç ayrışması” üretmektedir: planlı kalkınma döneminden itibaren uygulanan Kalkınmada Öncelikli Yörelere, teşvik sistemleri ve bölgesel kalkınma araçlarına rağmen sıralama düzeninin sınırlı ölçüde değişmesi, sorunun politika araçlarından ziyade derin bir mekânsal-kurumsal yapıdan kaynaklandığına işaret etmektedir (İldırar, 2004; Tekin, 2011).

Bu yapısal süreklilik, evrimsel ekonomik coğrafya literatüründe vurgulanan patika bağımlılığı yaklaşımıyla uyumludur (Martin ve Sunley, 2006). Geçmişte oluşan üretim yapıları, kurumsal düzenlemeler ve mekânsal avantajlar, artan getiriler ve kurumsal atalet yoluyla bugünkü performansı şekillendirmekte; avantajlı bölgelerin konumunu pekiştirirken dezavantajlı bölgeleri sistemin çevresinde tutmaktadır. Bu nedenle ‘zamanla herkes yakınsar’ varsayımı Türkiye örneğinde hem ampirik hem tarihsel olarak zayıflamaktadır (Barro ve Sala-i-Martin, 2004). Bu süreç, belirli tarihsel eşiklerde daha da katılaşmakta ve literatürde “kilitlenme anları” olarak tanımlanan dönemler sonra-

sında alternatif gelişim yollarını daraltmaktadır (Arthur, 1994; Martin, 2010). Bu bağlamda Türkiye’de Batı bölgelerinin pozitif, Doğu ve Güneydoğu’nun ise negatif kilitlenme sarmallarına girmesi, patika bağımlılığı argümanını somutlaştırmaktadır.

Bölgeler arası farkların uzun dönemde azalmak yerine derinleşmesi, kümülatif nedensellik yaklaşımıyla da tutarlı bir görünüm sergilemektedir (Myrdal, 1957). Merkez bölgelerde biriken ekonomik ve kurumsal avantajların çevre bölgeleri dönüştürmekten ziyade bu bölgelerin beşerî ve mali kaynaklarını çekmesi, kutuplaşmayı artırmaktadır. Bu çerçevede yayılma etkilerinin sınırlı kalması ve emici etkilerin baskınlaşması (Hirschman, 1958), bölgesel eşitsizliklerin yalnızca yerel kapasite eksiklikleriyle değil, merkez-çevre ilişkilerinin asimetrik doğasıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Yeni ekonomik coğrafyanın artan getiriler ve bilgi dışsallıkları üzerinden tanımladığı mekânsal patika bağımlılığı, geçmişte oluşan farklılıkların zaman içinde korunarak gelecekteki gelişim patikalarını belirlemesi anlamına gelmekte ve gözlenen ayrışmanın neden kalıcılıştığını açıklamaktadır (Krugman, 1991).

Bununla birlikte bulgular, bu yapının ülke genelinde homojen işlemediğini; farklı bölgelerin farklı hareketlilik örüntüleri ürettiğini ortaya koymaktadır. Bu heterojenlik, bölgesel kalkınmanın tek tip bir modelle açıklanamayacağını ve politika tasarımının mekânsal farklılıkları dikkate alması gerektiğini göstermektedir. Uzun süre uygulanan mekân-kör politika yaklaşımlarının sınırlı etki üretmesi, yatırımı çekmeye odaklanan müdahalelerin bu yatırımı sürdürecektir beşerî sermaye, kurumsal kapasite ve yenilik ekosistemini yeterince inşa edememesiyle ilişkilidir (Rodríguez-Pose, 2013). Bu nedenle yer temelli politika yaklaşımı, normatif bir tercih olmanın ötesinde yapısal bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Barca, 2009; Barca vd., 2012; Rodríguez-Pose, 2021).

Çalışmanın ortaya koyduğu ikinci temel boyut, hareketlilik mekanizmalarının asimetrik yapısıdır. Alt ve üst bantlarda gözlenen yüksek kalıcılık, gelişmişlik hiyerarşisinin iki ucunda farklı biçimlerde işleyen bir kapanma dinamiğine işaret etmektedir. Bu durum, bölgelerin tek bir ulusal dengeye yakınsamadığını; benzer başlangıç koşullarına sahip birimlerin kendi içlerinde kümelenildiği ve bu kümeler arasında geçişin sınırlı kaldığı bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Bu bağlamda kalkınma süreci, doğrusal bir yakınsamadan ziyade kulüp tipi kalıcılıkların belirlediği parçalı bir dinamik olarak işlemektedir (Quah, 1996).

Bu çerçevede özellikle orta bantta gözlenen sıkışma, kalkınma literatüründe tartışılan orta gelir tuzağının mekânsal bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir (Gill ve Kharas, 2007; 2015; Gill vd., 2007). Belirli bir üretim ve gelir düzeyine ulaşan ancak bunu daha yüksek katma değerli faaliyetlere dönüştüremeyen bölgeler, mevcut konumlarını korumakla birlikte yukarı yönlü sıçrama üretememektedir. Bu durum, kalkınmanın yalnızca yatırım hacmiyle değil; üretim yapısının niteliği, yenilik kapasitesi ve kurumsal dönüşümle birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Son olarak, kalkınma anlayışının zaman içinde geçirdiği dönüşüm, tartışmanın kapsamını genişletmektedir. Kalkınmanın sanayi ve altyapı odaklı göstergelerden inovasyon, yaşam kalitesi ve dirençlilik boyutlarını içeren daha geniş bir çerçeveye evrilmesi, bölgesel eşitsizliklerin yalnız ekonomik performansla değil, aynı zamanda yönetim kapasitesi ve toplumsal refah ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, kalkınmayı bireylerin fırsatlara erişim kapasitesi üzerinden ele alan perspektiflerle uyumludur (Sen, 2014) ve bölgelerin şoklara karşı dayanıklılık kapasitesinin kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir (Pike vd., 2010; Dawley vd., 2010; Martin, 2012).

Bütüncül olarak değerlendirildiğinde, Türkiye’de bölgesel kalkınma süreci yayılmacı ve kendiliğinden yakınsayan bir yapıdan ziyade; seçici, katı ve tarihsel olarak kilitlenmiş bir mekânsal düzen içinde işlemektedir. Bu durum, bölgesel eşitsizliklerin yalnızca kaynak tahsisıyla giderilemeyeceğini; üretim yapısının dönüşümü, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve yerel öz-günlüklere dayalı stratejilerin geliştirilmesini gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bölgesel kalkınma politikalarının başarısı, kısa vadeli performans artışlarından çok, uzun vadeli yapısal kilitlenmeleri çözme ve sürdürülebilir hareketlilik üretme kapasitesi üzerinden değerlendirilmelidir.

7. Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de bölgesel kalkınma dinamiklerinin temel sorununun yalnızca büyüme üretmekten değil; büyümenin mekânsal olarak nasıl dağıldığından, hangi bölgelerde kalıcı kapasiteye dönüştüğünden ve hangi bölgelerde yukarı yönlü hareketliliğin sistematik biçimde sınırlandığından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. 1969–2025 dönemine yayılan boylamsal analizler, iller arası gelişmişlik hiyerarşisinin yüksek derecede korunduğunu ve bu durumun tek tip, mekân-kör politika araçlarının neden dönüştürücü sonuçlar üretmediğini açık biçimde göstermektedir. Bu bağlamda bölgesel kalkınma politikalarının odağı, farkları homojen biçimde kapatmaya yönelik müdahalelerden ziyade, yapısal katılığı yöneten ve seçici hareketliliği genişleten bir çerçeveye kaydırılmalıdır.

Bulgular, Türkiye’de bölgesel kalkınmanın tek bir mekânsal işleyiş altında ilerlemediğini; aksine farklı hareketlilik örüntülerine sahip çok katmanlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Kalıcı bir üst çekirdek, yarı-geçirgen bir orta kademe, durağan bir orta-alt bant ve yukarı yönlü geçişlerin son derece sınırlı kaldığı yapısal bir çeperin eşzamanlı varlığı, tüm iller için aynı eşiklere dayalı politika araçlarının neden sınırlı etki ürettiğini açıklamaktadır. Bu nedenle politika tasarımının bölgesel ortalamalara değil, illerin dönüşüm kapasitesine, kurumsal birikimine ve uzun dönemli gelişim yörüngelerine dayalı olarak ayrıştırılması gerekmektedir.

Bu çerçevede politika yaklaşımının üç temel tasarım ilkesi etrafında yeniden kurgulanması gerekmektedir. İlk olarak, hedefleme yalnız mevcut sosyo-ekonomik düzeyi değil, illerin

dönüşüm kapasitesini de dikkate almalıdır. İkinci olarak, teşvik mekanizmaları girdi büyüklüklerinden ziyade katma değer, ürün karmaşıklığı, yenilik kapasitesi ve nitelikli istihdam gibi çıktı ve dönüşüm göstergelerine bağlanmalıdır. Üçüncü olarak ise tüm politika araçlarına risk azaltımı ve dirençlilik koşulluluğu sistematik biçimde entegre edilmelidir.

Bu genel çerçeve içinde farklı gelişim bantları için ayrıştırılmış politika yönelimleri gerekmektedir. Üst gelişmişlik çekirdeğinde yoğunlaşan üretim, nüfus ve ağ dışsallıkları artık geri çevrilebilir bir süreçten ziyade yönetilmesi gereken kalıcı bir mekânsal yoğunlaşma niteliği taşımaktadır. Bu nedenle politika hedefi çekirdeğin büyümesini sınırlamak değil; yığılmanın ürettiği bilgi dışsallıkları, üretim ağları ve ekonomik rantın daha geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlayacak mekanizmalar geliştirmek olmalıdır. Yüksek katma değerli faaliyetlerin çekirdekte derinleşmesi, emek-yoğun ve alan gerektiren üretim faaliyetlerinin ise planlı biçimde yarı-çevre bölgelere yönlendirilmesi, seçici bir yayılma etkisi yaratabilir. Bu sürecin etkinliği, yatırımların çevre illerde üretken dışsallık üretip üretmediğini izleyen açık koşulluluk mekanizmalarıyla desteklenmelidir.

Orta gelişmişlik bantlarında gözlenen yarı-geçirgen hareketlilik, politika açısından en kritik müdahale alanını oluşturmaktadır. Bu bölgelerde temel sorun yatırım eksikliğinden ziyade, mevcut üretim yapısının düşük katma değerli ve sınırlı yenilik kapasitesine sahip olmasıdır. Bu nedenle politika odağı, yatırım hacmini artırmaktan ziyade üretim yapısının teknolojik içeriğini yükseltmeye, firmaları ulusal ve küresel değer zincirlerine entegre etmeye ve yerel yenilik kapasitesini geliştirmeye yönelmelidir. Girdi temelli desteklerden çıktı temelli ve koşulluluk içeren teşvik sistemlerine geçiş, orta bantta geçici büyümeden kalıcı dönüşüme geçişin temel koşuludur. Bu çerçevede, her ilde her sektör yaklaşımı yerine, illerin mevcut birikimiyle uyumlu akıllı ihtisaslaşma ve kümelenme stratejileri önceliklendirilmelidir.

Hizmet sektörü temelli büyümenin öne çıktığı Ege ve Akdeniz kuşağında ise politika odağı hacim artışından ziyade değer üretimine kaydırılmalıdır. Turizmin yerel ekonomiyle daha güçlü bağlar kurması, mevsimselliğin azaltılması ve yüksek katma değerli hizmet alanlarının geliştirilmesi, bu bölgelerde kırılğan büyüme dinamiklerini dengeleyebilir. Ancak bu sürecin sürdürülebilirliği, konut piyasası baskıları, altyapı kapasitesi ve çevresel taşıma sınırlarının bütüncül bir planlama çerçevesinde ele alınmasına bağlıdır.

Alt gelişmişlik bantlarında ise temel sorun, yüksek teşvik yoğunluğuna rağmen yukarı yönlü hareketliliğin son derece sınırlı kalmasıdır. Bu durum, yalnızca yatırım çekmeye odaklanan politikaların neden kalıcı sonuç üretmediğini göstermektedir. Bu bölgelerde politika odağı, beşerî sermayeyi bölgede tutmayı, yerel kurumsal kapasiteyi güçlendirmeyi ve sürdürülebilir üretim ağları oluşturmayı hedefleyen bütüncül müdahalelere kaydırılmalıdır. Kamu alımları yoluyla yerel tedarik zincirlerinin desteklenmesi, seçici alanlarda kamunun yönlendirici rol üstlenmesi ve nitelikli işgücünü bölgede tut-

maya yönelik istihdam ve yaşam kalitesi politikaları, çeperde kalıcı kapasite inşasının temel araçlarıdır.

Son olarak, SEGE-2025'in ortaya koyduğu dirençlilik perspektifi, bölgesel kalkınma politikalarının risk-duyarlı bir çerçeve içinde yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Politika başarısı kısa vadeli sıralama değişimleriyle değil; uzun vadede yapısal kilitlenmeleri gevşetme, seçici hareketlilik üretme ve dirençli kalkınma yönelimleri oluşturma kapasitesiyle değerlendirilmelidir. Bu nedenle izleme ve değerlendirme sistemlerinin, sıralama değişimlerinden ziyade nitelikli istihdam, üretim çeşitliliği, yaşam kalitesi ve dirençlilik göstergelerine dayalı olarak yeniden kurgulanması gerekmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye'de bölgesel kalkınmanın tek tip ve kendiliğinden yakınsayan bir süreç olmadığını; aksine seçici, katı ve tarihsel olarak kilitlenmiş bir mekânsal düzen içinde işlediğini göstermektedir. Bu bağlamda bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, yalnızca kaynak tahsisine dayalı politikalarla değil; üretim yapısının dönüşümü, kurumsal kapasite inşası ve yerel özgünlüklere dayalı, ayrıştırılmış ve uzun vadeli stratejilerle mümkün olacaktır.

Ethics committee approval: As this study does not involve direct human participation or data that requires ethics committee approval, approval from the ethics committee was not obtained.

Informed consent: Since this study does not involve human participation, obtaining informed consent was not required.

Conflict of interest: The authors declare that there are no financial or personal conflicts of interest related to this study.

Funding and support: No financial support was received for the conduct or publication of this research.

Use of artificial intelligence (AI): No AI-based writing or editing tools were used at any stage of this study.

Peer-review: This manuscript was evaluated through a double-blind peer-review process. The manuscript was revised in accordance with the reviewers' comments.

Etik kurul onayı: Bu çalışma, doğrudan insan katılımı ya da etik kurul onayı gerektiren nitelikte veri içermediği için etik kurul onayı alınmamıştır.

Bilgilendirilmiş onam: Bu çalışma insan katılımı içermediğinden bilgilendirilmiş onam alınmasına gerek duyulmamıştır.

Çıkar çatışması: Yazarların bu çalışmayla bağlantılı finansal ya da kişisel herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansman ve destek: Bu araştırmanın yürütülmesi ve yayımlanması sürecinde herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Yapay zekâ kullanımı: Bu çalışmanın herhangi bir aşamasında yapay zekâ tabanlı yazım ya da düzenleme araçları kullanılmamıştır.

Hakem değerlendirmesi: Makale, yazar ve hakem kimliklerinin karşılıklı olarak gizli tutulduğu bağımsız hakemlik süreciyle değerlendirilmiş ve hakem görüşleri doğrultusunda gözden geçirilmiştir.

Kaynaklar

- Akkuş, A. (2022). Türkiye'nin bölge politikaları. *İdealkent*, 13(37), 1772–1797.
- Akıncı, R. (2017). Yerel kalkınmada bölge ölçeğinde kurumsal yapılanma: Bölge kalkınma idaresi başkanlıkları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 13–22.
- Altuğ, S. (2007). Türkiye'de bölgesel farklılıklar ve çözüm arayışları. *INTE-ROFFICE MEMO – Türkiye Ekonomi Kurumu*. www.tek.org.tr
- Arthur, W. B. (1994). *Increasing returns and path dependence in the economy*. University of Michigan Press.
- Aşık, G., Karakoç, U. ve Pamuk, Ş. (2023). Regional inequalities and the West–East divide in Turkey since 1913. *The Economic History Review*, 76(4), 1305–1332.
- Barca, F. (2009). *An agenda for a reformed cohesion policy: A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations* [Bağımsız Rapor]. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf
- Barca, F., McCann, P. ve Rodríguez-Pose, A. (2012). The case for regional development intervention: Place-based versus place-neutral approaches. *Journal of Regional Science*, 52(1), 134–152.
- Barro, R. J. ve Sala-i-Martin, X. I. (2004). *Economic growth*. MIT Press.
- Baxter, J. ve Wright, E. O. (2000). The glass ceiling hypothesis: A comparative study of the United States, Sweden, and Australia. *Gender ve Society*, 14(2), 275–294.
- Booth, A. L., Francesconi, M. ve Frank, J. (2003). A sticky floors model of promotion, pay, and gender. *European Economic Review*, 47(2), 295–322.
- Capello, R. ve Nijkamp, P. (2011). Regional growth and development theories revisited. R. Stimson, R. R. Stough ve P. Nijkamp (Ed.), *Endogenous regional development: Perspectives, measurement and empirical investigation* içinde (ss. 301–324). Edward Elgar.
- Christofides, L. N., Polycarpou, A. ve Vrachimis, K. (2013). Gender wage gaps, sticky floors and glass ceilings in Europe. *Labour Economics*, 21, 86–102.
- Cotter, D. A., Hermesen, J. M., Ovadia, S. ve Vanneman, R. (2001). The glass ceiling effect. *Social Forces*, 80(2), 655–681.
- David, P. A. (1985). Clio and the economics of QWERTY. *The American Economic Review*, 75(2), 332–337.
- Dawley, S., Pike, A. ve Tomaney, J. (2010). Towards the resilient region? *Local Economy*, 25(8), 650–667.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1969). *Türkiye'de iller itibarıyla sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (1963–1967)*. DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1972). *Türkiye'de iller itibarıyla sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (1963–1970)*. DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1980). *İller için bir gelişmişlik göstergesi ve sıralama*. DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1985). *İl ve ilçelerin ekonomik ve sosyal gelişmişlik seviyelerinin tespiti araştırması*. DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1991). *İllerin ekonomik ve sosyal gelişmişlik seviyelerinin tespiti araştırması*. DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1998). *İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (1996)*. DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2003). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (2003)*. DPT Yayınları.
- Durlauf, S. N. ve Johnson, P. A. (1995). Multiple regimes and cross-country growth behaviour. *Journal of Applied Econometrics*, 10(4), 365–384.
- Eroğlu, M. ve Kum, M. (2015). Türkiye'de kalkınma ajanslarının idari teşkilat içindeki yeri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 175–198.
- Evans, P. (2002). Collective capabilities, culture and Amartya Sen's development as freedom. *Studies in Comparative International Development*, 37(2), 54–60.

- Filiztekin, A. (2008). Türkiye'de bölgesel farklar ve politikalar. TÜSİAD-T/2008-09/471.
- Filiztekin, A. (2018). Convergence across industries and provinces in Turkey. *Ekonomi-tek*, 7(3), 1–31.
- Fingleton, B., Garretsen, H. ve Martin, R. (2012). Recessionary shocks and regional employment. *Journal of Regional Science*, 52(1), 109–133.
- Gezici, F. ve Hewings, G. J. D. (2004). Regional convergence and the economic performance of peripheral areas in Turkey. *Review of Urban ve Regional Development Studies*, 16(2), 113–132.
- Gill, I. S., Kharas, H. J. ve Bhattachali, D. (2007). *An East Asian renaissance*. World Bank.
- Gill, I. S. ve Kharas, H. J. (2007). *Successful growth in middle income countries*. ECES.
- Gill, I. S. ve Kharas, H. (2015). *The middle-income trap turns ten*. World Bank Policy Research Working Paper No. 7403.
- Hirschman, A. O. (1958). *The strategy of economic development*. Yale University Press.
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel kalkınma ve gelişme stratejileri*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Karaca, O. (2004). Türkiye'de bölgeler arası gelir farklılıkları: Yakınsama var mı? Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 7.
- Kaya, A. (2009). Türkiye'de bölgesel net mali yansıma [Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Keskin, M. (2023). Türkiye'deki kalkınma planlarının bölgesel kalkınma perspektifinden değerlendirilmesi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1–24.
- Kırdar, M. G. ve Saracoğlu, D. Ş. (2012). İç göç, bölgesel yakınsama sorunu ve ekonomik büyüme. Tartışma Metni, 2012/75.
- Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–499.
- Martin, R. (2012). Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography*, 12(1), 1–32.
- Martin, R. ve Sunley, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 6(4), 395–437.
- Myrdal, G. (1957). Economic nationalism and internationalism. *Australian Outlook*, 11(4), 3–50.
- Nijkamp, P. ve Abreu, M. (2009). Regional development theory. *International Encyclopedia of Human Geography* içinde (ss. 202–207). Elsevier.
- OECD (2022). *Regional development policy*. www.oecd.org/cfe/regional-development/regional-development.htm
- Pike, A., Dawley, S. ve Tomaney, J. (2010). Resilience, adaptation and adaptability. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), 59–70.
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A. ve Tomaney, J. (Ed). (2006). *Local and regional development*. Routledge.
- Quah, D. T. (1996). Empirics for economic growth and convergence. *European Economic Review*, 40(6), 1353–1375.
- Rodríguez-Pose, A. (2013). Do institutions matter for regional development? *Regional Studies*, 47(7), 1034–1047.
- Rodríguez-Pose, A. (2021). *Türkiye post-COVID recovery: Principles for a sustainable and resilient strategy*. T.R. Ministry of Industry and Technology General Directorate of Development Agencies.
- Rostow, W. W. (1959). The stages of economic growth. *The Economic History Review*, 7(1), 1–16.
- Sen, A. (2014). Development as freedom. J. T. Robertes, A. B. Hite ve N. Chorem (Ed.), *The Globalization and development reader: Perspectives on development and global change* içinde (ss. 525–548). Wiley.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel kalkınma sorunsalı. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 35–54.
- Stiglitz, J. E., Sen, A. ve Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (SEGE-2011)*. Ankara.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (SEGE-2017)*. Ankara.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2025). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (SEGE-2025)*. Ankara.
- Tekeli, İ. (2008). *Türkiye'de bölgesel eşitsizlik ve bölge planlama yazıları* (Cilt 2). Tarih Vakfı.
- Tekin, A. (2011). Küreselleşen dünyada bölgesel kalkınma dinamikleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 37–48.
- Toprak, Z. (2016). *Kent yönetimi ve politikası*. Siyasal Kitabevi.
- Yılmaz, Z. ve İncekaş, E. (2018). Türkiye'de inovasyon ve bölgesel kalkınma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 154–169.

EXTENDED ABSTRACT

Regional Development in Türkiye: Structural Persistence, Limited Mobility, and Spatial Lock-in (1969–2025)

 Tuna Batuhan

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration, Erzurum, Türkiye

Regional inequalities have been an enduring and stubborn challenge for Türkiye's public policies. Significant socio-economic differences between the provinces persist, despite decades of development planning, incentive schemes, and substantial public investments. This study attempts to answer the question of why such inequalities have proven to be so resilient over time. Rather than asking why inequalities persist, the study asks when these inequalities became structurally entrenched and why meaningful territorial mobility has remained so limited.

To answer these questions, the study examines ten consecutive editions of the Socio-Economic Development Ranking Studies (SEGE) published between 1969 and 2025. Rather than viewing these reports as separate assessments, they are taken as a longitudinal monitoring series through which long-term developmental trajectories can be determined. Owing to changes in indicators and methodologies over time, the analysis is based on provincial relative positions and how these have changed over different periods.

The findings reveal a spatial hierarchy that is remarkably stable. Provincial rankings have changed very little over the past few decades, indicating that short-term economic shifts or transient policy measures cannot be considered the primary drivers of regional inequalities. Rather, these inequalities seem to be continually reproduced through historical, institutional, and spatial processes. The early 1980s emerge as a critical turning point. Liberalization of the economy and policies for export-led growth simply reinforced the already existing centres of production and further solidified the concentration of economic activities in a few regions. Since then, the overall hierarchy has remained largely unchanged.

The findings also show that Türkiye does not have one type of regional development. Different parts of the country have different mobility dynamics. Some regions almost freeze their hierarchies; others show limited signs of reordering. However, these changes rarely translate into substantial upward movement. The western regions have generally maintained their relative advantages; the eastern and southeastern parts of Anatolia have continued to be less favourable in the national hierarchy.

Another key finding is that regional inequality is sustained not just by developmental gaps but also by mobility opportunities which are limited. Two mechanisms appear to operate simultaneously. A “sticky floor” effect holds back upward mobility among the less developed provinces, while a “glass ceiling” effect blocks out the highest levels of development. Together, these mechanisms create a dual lock-in structure that makes it increasingly difficult for structural transformation to take place.

This indicates that the neoclassical convergence hypothesis, which predicts ultimate catching up of less developed regions with more developed ones, may not hold. Rather, it appears that regional development in Türkiye takes the form of divergent and uneven paths, determined by historical legacies, cumulative advantages, and institutional persistence. The study therefore posits that interventions in policy that are spatially blind are unlikely to result in significant change. Territorial inequalities will require long-term, place-based, and differentiated policies that take into account the various capacities and constraints of the different regions.

Keywords: Regional inequality; regional development; spatial lock-in; path dependence; SEGE index; limited mobility; structural persistence.